

SAVUNMA SANAYİ, SAVUNMA HARCAMALARI

VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hilal BUDAK

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2018

**SAVUNMA SANAYİ, SAVUNMA HARCAMALARI VE
İSTİHDAM İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Hilal BUDAK

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2018

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hilal BUDAK tarafından hazırlanan Savunma Sanayi, Savunma Harcamaları ve İstihdam İlişkisi; Türkiye Örneği başlıklı bu çalışma 04.06.2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Selami SEZGİN

(Danışman)
Üye
Doç. Dr. Hilmi ÇOBAN

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Taner SEKMEN

ONAY

.../ .../ 2018

Prof .Dr. Nurullah UÇKUN
Enstitü Müdürü

21.06.2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hilal BUDAK

İMZA

ÖZET

SAVUNMA SANAYİ, SAVUNMA HARCAMALARI VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

BUDAK, Hilal

Yüksek Lisans-2018

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Selami Sezgin

Savunma harcamalarının ekonomik değişkenlere etkisi önemli bir çalışma alanıdır. Bu çalışma Türkiye'nin savunma sanayi, savunma harcamaları ve istihdam ilişkisini 1980-2016 dönemi için analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Savunma harcamalarında yıllar itibariyle oluşan değişiklikler yapılan harcamaların tartışma konusu olmasına neden olmuştur. Devletlerin varlığını sürdürmek için gerekli olarak gördüğü savunma harcamalarının ekonomiye olan etkileri konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Savunma harcamalarının makroekonomik değişkenleri hangi yönde etkilediği konusunda çalışmalar yapılmıştır. Literatürde savunma harcamaları ile ilgili en fazla çalışılan konu savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi olmuştur. Savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi konusunda ise az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak savunma sanayi, savunma harcamaları ve istihdam kavramları açıklanmış ve Türkiye için genel durum değerlendirilmiştir. VAR modeli yöntemi kullanılarak etki tepki analizi ve varyans ayrıştırması metodu ile savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu çalışmada savunma harcamalarının istihdamı negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Sanayi, Savunma Harcamaları, İstihdam, VAR Modeli, Birim Kök Testi.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPLOYMENT AND DEFENCE INDUSTRY, DEFENCE SPENDING: THE CASE OF TURKEY

BUDAK, Hilal

Master Thesis - 2018

Master of Science in Economics

Supervisor: Prof. Dr. Selami Sezgin

The impact of defense spending on economic variables is an important area of work. This study aims to examine the relationship between defense industry, defense expenditures and employment in Turkey for the period of 1980-2016. The increase in defense spending has raised a debate for the expenditures made. Different opinions emerged regarding the impacts of defense expenditures on the economy, which states see as necessary to maintain their presence. Studies have been conducted on how defense expenditures affects macroeconomic variable. In this field, the relationship between defense expenditures and economic growth is the subject that has been studied the most. However, there are few studies on the relationship between defense expenditures and employment. In this paper, firstly, the terms of defense expenditure and employment were explained, followed by an overall assessment of the situation in Turkey. The relationship between defense expenditures and employment was evaluated through action-reaction analysis and variance separation using Vector Autoregressive (VAR) Model. In this study, it was found that the increase in defense spending has negative impact on employment.

Key Words: Defence Industry, Military Expenditure, Employment, VAR model, Unit Root Test.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
ÖNSÖZ	xiv
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM

SAVUNMA SANAYİ VE SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. SAVUNMA SANAYİ	4
1.1.1. Türkiye’de Savunma Sanayi	4
1.2. SAVUNMA HARCAMALARI.....	6
1.3. SAVUNMA HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI.....	7
1.4. SAVUNMA HARCAMALARININ ÖZELLİKLERİ.....	9
1.5. SAVUNMA HARCAMALARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	10
1.5.1. Jeopolitik Konum ve Jeostratejik Önem	10
1.5.2. Komşu Ülke Harcamaları.....	11
1.5.3. Siyasal Rejim.....	12
1.5.4. Terör Sorunu	13
1.5.5. Demografik Yapı.....	13

1.6. DÜNYA'DA SAVUNMA HARCAMALARI	14
1.7. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI	18

2.BÖLÜM

İSTİHDAM

2.1. GENEL OLARAK İSTİHDAM	22
2.2. İSTİHDAMLA İLGİLİ KAVRAMLAR	23
2.2.1. İstihdam Kavramının Tanımı	23
2.2.2. İstihdam Hacmi	24
2.2.3. İşsizlik Oranı	24
2.2.4. İşgücü ve İşgücüne Katılım Oranı.....	25
2.2.5. İstihdam Oranı ve Kurumsal İşgücü Kavramları	25
2.2.6. İşgücüne Dâhil Olmayan Nüfus	26
2.3. İSTİHDAM TÜRLERİ	26
2.3.1. Tam İstihdam.....	27
2.3.2. Eksik İstihdam.....	27
2.3.3. Aşırı İstihdam	28
2.3.4. Kayıtdışı İstihdam	28
2.3.5. İstihdam Kapasitesi	29
2.4. İSTİHDAM TEORİLERİ.....	29
2.4.1. Ücret Teorisi.....	30
2.4.2.Klasik Teoride İstihdam	31
2.4.3. Keynes ve Modern İstihdam Teorisi	32
2.4.4. Keynes ve Modern İstihdam Teorisi Sonrası Teoriler	32
2.5. TÜRKİYE'DE İSTİHDAM	34

2.6. TÜRKİYE’NİN ASKERİ PERSONEL İSTİHDAMI	37
--	----

3. BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

3.1. LİTERATÜR	40
3.2. TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ	42

4. BÖLÜM

MODEL, VAR ANALİZİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

4.1. VAR MODELİ.....	45
4.2. VERİ SETİ.....	46
4.3. PHİLLİPS-PERRON(PP) BİRİM KÖK TESTİ	48
4.4. VAR MODELİNİN İSTİKRARLILIĞI	51
4.5. ETKİ TEPKİ FONKSİYONLARI.....	52
4.6. VARYANS AYRIŞTIRMA	53
 SONUÇ	 55
KAYNAKÇA.....	57
EKLER	61

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Uluslararası Kuruluşlara Göre Savunma Harcamaları Tanımı	8
Tablo 1.2. Dünya Savunma Harcamaları 2010-2016 (Milyar \$)	16
Tablo 1.3. 2016 Yılı En Yüksek Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke (Milyon \$) ..	17
Tablo1.4. Türkiye'nin Savunma Harcamaları ve Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (1980-2016) (Milyon \$).....	19
Tablo 2.1. Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu (Bin Kişi)	36
Tablo 4.1. Veri Seti	47
Tablo 4.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi Sonuçları	49
Tablo 4.3. VAR Analizi İçin Gecikme Uzunluğu Seçimi	50
Tablo 4.4. VAR Analizinden Çıkan Etki-Tepki Fonksiyonları.....	52
Tablo 4.5. Varyans Ayırıştırması Sonuçları	53

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Dünya Savunma Harcamaları (1988-2016) Milyar \$	15
Şekil 1.2. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (1988-2016).....	21
Şekil 2.1. Türkiye İstihdam Oranı (1988-2016).....	34
Şekil 2.2. Türkiye'nin Askeri Personel Sayısı (1990-2016)	37
Şekil 2.3. Türkiye'nin Askeri Personel Sayısını Toplam İşgücüne Oranı (1990-2016)	38
Şekil 3.1. Savunma Harcamaları/GSYİH Oranı ve İstihdam Oranı (1988-2016).....	43
Şekil 4.1. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Seyri (1988-2016).....	48
Şekil 4.2. VAR Modelinin İstikrarlılığı.....	51

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Türkiye'nin Silahlı Kuvvetler Personel Sayısı Toplamı ve

İşgücüneOranı.....61

Ek 2: Veri Seti.....63

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HQ	: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
PP	: Phillips-Perron Birim Kök Analizi
SC	: Schwartz Bilgi Kriteri
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Enstitüsü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UN	: Birleşmiş Milletler
VAR	: Vektör Otoregresif Model
WB	: Dünya Bankası

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu bir dünya düzeni oluşması nedeniyle savunma harcamaları artma eğilimine girmiştir. Savaşlar, terör olayları ve iç karışıklıklar dünya savunma harcamaları toplamını arttırmıştır. Savunma harcamaları artışı, savunma harcamalarına ayrılan bütçenin daha verimli alanlarda kullanılabileceği tartışmasını beraberinde getirmiştir. Ancak devletler varlığını sürdürmek, bütünlüğünü korumak ve vatandaşlarının güvenliğini sağlamak için savunma harcamalarını zorunluluk olarak görmektedirler.

Türkiye savunma harcamaları jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle tehdit ve risklere karşı karşıya kaldığından savunma harcamalarına önem veren ülkeler arasında bulunmaktadır. PKK terör örgütünün gerçekleştirdiği terör eylemleri, Orta Doğu ülkelerinde yaşanan olaylar, Arap Baharı ve Suriye iç savaşı bu harcamaları zorunlu kılmaktadır. Türkiye ekonomisi içinde önemli bir yer tutan savunma harcamalarının istihdam ile olan ilişkisi açısından incelendiği çalışmada 1988-2016 yılları arası veriler kullanılarak VAR modeli analizi kullanılmıştır.

Tez çalışmam boyunca bilimsel katkıları ve tecrübeleriyle desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Selami SEZGİN'e sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Çalışmam sırasında değerlendirme ve katkılarıyla yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Fatih YÜCEL'e, Doç. Dr. Okyay UÇAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Burcu BERKE'ye teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Savunma sanayi ve savunma harcamaları devletlerin iç ve dış tehditlere karşı kendini koruyabilmesinin yanında ekonomik etkileri açısından önem arz etmektedir. Savunma harcamalarının büyüklüğü ekonomik büyüme ve diğer makroekonomik değişkenler üzerinde yarattığı etkinin ve kaynakların en verimli alanlarda kullanılıp kullanılmadığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Ekonominin temel problemlerinden olan etkin kaynak kullanımı açısından düşünüldüğünde savunma harcamalarının önemi anlaşılmaktadır. Dünya savunma harcamaları toplamında yaşanan artış, ayrılan kaynakların daha verimli başka alanlara aktarılıp aktarılamayacağı sorusunu beraberinde getirmiştir. Savunma harcamalarının yüksek rakamlara ulaşması ile bu durumun ekonomiye etkilerinin hangi yönde olduğu konusuna ilgi artmıştır ve bu konuda birçok çalışma yapılmıştır.

Devletlerin varlığının sürdürmesi için zorunluluk olarak gördüğü savunma harcamaları bölgesel ve ulusal değişkenlerden etkilenmektedir. Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı savunma harcamalarının ciddi rakamlara ulaşmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutuplu bir dünya düzeninin oluşmasıyla başlayan soğuk savaş dönemi 1988 yılına kadar savunma harcamalarını arttırmıştır. SSCB'nin yıkılması ile soğuk savaş dönemi sona ermiştir. Soğuk savaş döneminin sona ermesi ve aynı dönemde az gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle 1988 yılından sonra savunma harcamalarının azalmaya başlamıştır.

Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle azalma eğilimine giren savunma harcamaları 2001 yılında tekrar artmaya başlamıştır. Savaşlar, terör olayları ve iç karışıklıklar savunma harcamalarındaki artışı tetiklemiştir. Savunma sanayinin gelişmesi, teknolojik gelişmelerin takip edilmesi savunma harcamalarının artışına neden olmakla beraber bileşimini de değiştirmiştir. Dünyanın en fazla savunma harcaması yapan ülkesi olan ABD'nin savunma harcamalarının büyük bir oranı araştırma ve geliştirme çalışmalarına harcanmaktadır. 2016 yılı dünya savunma harcamaları rakamlarına göre dünya savunma harcamalarının yaklaşık üçte birini gerçekleştiren ABD savunma harcamaları ve savunma sanayi konularında yaptığı harcamalarla tartışma konusu olmaktadır.

Savunma harcamaları ekonomi üzerine etkilerinin hangi yönde olduğu konusunda birçok çalışma mevcuttur. Ulusal ve uluslararası çalışmalarda savunma

harcamaları konusunda yapılan incelemelerin büyük bir çoğunluğunu savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi oluşturmaktadır. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi için teorik olarak iki yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği görüşünü savunan Keynesyen yaklaşımdır. İkinci yaklaşım ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediğini savunan Neo-klasik yaklaşımdır. Bu konuda iki değişken arasında bir ilişki mevcut olmadığının savunan çalışmalar da bulunmaktadır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, savunma harcamalarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi ilgi çekmektedir. Bu durum ülke ekonomileri için ağır bir yük olarak görülen savunma harcamalarının, ekonomiyi nasıl etkilediğini anlama çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Savunma harcamalarının değerlendirilmesinde ülkenin gelişmişlik düzeyi etkili olmaktadır. Dünyanın en fazla savunma harcaması yapan ülkesi olan ABD savunma sanayinde büyük ilerleme kaydetmiştir. İleri teknoloji gerektiren ve sermaye yoğun bir üretim süreci olan savunma sanayi, devletlerin büyük önem verdiği bir alan olmuştur. Benoit (1973), gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin pozitif yönlü olduğunu tespit etmiştir. Benoit'in çalışmasından sonra savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi konusunda birçok çalışma yapılmış; ancak ilişkinin pozitif veya negatif olabileceği şeklinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar da yapılmıştır.

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin sınıandığı çok sayıda çalışmanın yanı sıra savunma harcamaları ve istihdam ilişkisinin incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Savunma harcamaları ve istihdam ilişkisinin ne şekilde gerçekleştiğini belirleyen ülke ekonomisinin genel durumudur. Çalışmalarda savunma harcamaları ve istihdam ilişkisinin yönünün, negatif ve pozitif olarak gerçekleştiğinin yanı sıra bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşan analizler mevcuttur.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde savunma sanayi, savunma harcamalarının tanımı ve savunma harcamaları hakkında bilgilere yer verilerek dünyada ve Türkiye'de savunma harcamalarının genel durumu değerlendirilmiştir. İkinci bölümde istihdam kavramının ve istihdam kavramı ile ilgili kavramların tanımı, istihdam teorileri ve Türkiye'de istihdamın genel durumuna yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi Türkiye için değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde savunma harcamaları ve istihdam ilişkisinin saptanması amacıyla oluşturulan model, VAR analizi ve ampirik sonuçlara yer verilmiştir.

Bu çalışmada savunma sanayi, savunma harcamaları ve istihdam ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. 1988-2016 dönemi için gerçekleştirilen çalışmada VAR modeli kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası (WB), Stockholm Uluslararası Barış Enstitüsü (SIPRI) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in veri tabanlarından elde edilmiştir.

1. BÖLÜM

SAVUNMA SANAYİ VE SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. SAVUNMA SANAYİ

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan ABD ve SSCB eksenli kutuplaşma, dünya genelinde savunma sanayisi harcamalarının artmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bu artış 1988 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. SSCB'nin yıkılma sürecine girmesiyle, iki kutuplu dünya düzenini son bulmuş ve Soğuk Savaş dönemi sona ermiştir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve yaşanan ekonomik sorunlar savunma harcamalarının azalmasına neden olmuştur.

Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da son yıllarda yaşanan siyasi olaylar yükselen küresel tehditlerle, savunma sanayi harcamaları yeniden gözden geçirilmiş ve savunma sanayi bütçeleri artmaya başlamıştır. Bu tehditler 21. yüzyılda kendini askeri cephede gerilimlerle göstermek yerine; daha teknolojik arka planı olan saldırılarla gerçekleşmiştir. Dünya genelinde artan iç karışıklıklar ve gerçekleşen terör eylemleriyle güven ortamı azalmıştır. Artan iç ve dış tehditler devletleri savunma harcamalarına ve savunma sanayine yönlendirmiştir.

Dünya genelinde yaşanan gelişmeler savunma sanayinin artma eğiliminin devam edeceğini göstermektedir. Yaşanan çatışma halleri, terör saldırıları, güvenlik tehditleri ile silahlanmanın artması nedeniyle savunma sanayinin gelişerek büyümesi öngörülmektedir. Ortadoğu, Doğu Avrupa ve Kuzey Kore bölgelerinde gerginliklerin devam etmesi, askeri harcamaların ve savunma sanayine harcanan miktarın artmasına neden olması beklenmektedir.

1.1.1. Türkiye'de Savunma Sanayi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları, asker kökenli olmaları ve savunma sanayinin ülke kalkınmasına önemli katkısı olacağını düşünmeleri sebebiyle savunma sanayini destekleyici faaliyetler yürütmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB'nin komşu ülkeleri için tehditkar tutumu Türkiye'yi, ABD liderliğindeki NATO ittifakına kaydırmıştır. Yaşanan süreçle NATO eksenine kayan Türkiye, ABD'nin dış yardımları çerçevesinde (Marshall Planı ve Truman

Doktrini) ihtiyaç fazlası olan savunma donanımlarını bedelsiz olarak vermesiyle Türkiye'deki savunma sanayi üretimi durmuştur. Buna bağlı olarak durma noktasına gelen Türk Savunma Sanayi, 1974 yılına gelindiğinde Kıbrıs Barış Harekati'nda yaşanan sorunlarla dışa bağımlı olmanın zararlarını yaşamıştır. Bu durum savunma sanayine önem verilmesi gerektiğini tecrübe edilmesine neden olmuştur.

Türkiye'de kuruluş yıllarının aksine, NATO üyeliği sürecinin başlamasının ardından duran savunma sanayi, 2000'li yılların başından itibaren gelişmeye başlamıştır. Özellikle bu dönemde Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da yaşanan siyasi ve askeri krizler sonrası savunma sanayinin önemi anlaşılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti jeostratejik ve jeopolitik konumu dolayısıyla, daima kendini baskı altında hissetmiştir. Bu sebeple, ülke bütünlüğünü korumak amacıyla savunma harcamalarına ayırdığı oran yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Türkiye, NATO üyesi ülkeler arasında da yüksek savunma harcaması gerçekleştiren bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca 2016 yılında dünyanın en fazla savunma harcaması yapan ülkeleri listesinde 15. Sırada yer almıştır. Türkiye'de yaşanan askeri darbelerin ardından iktidarın askeri yönetime geçmesi savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur.

1980 yılından itibaren Türkiye'de bir değişim dönemi başlamıştır. Ekonomide yaşanan yapısal dönüşüm ile beraber savunma sanayi de tekrar yapılandırılmıştır. Bu yapılandırma kapsamında büyük ölçekli savunma projeleri hayata geçirilmiştir. Kıbrıs Bunalımı sırasında dışa bağımlı hale gelmenin sonuçlarını açık bir şekilde görüldüğünden Türkiye modern ve dışa bağımlı olmadan kullanabileceği bir savunma sanayine sahip olmayı amaçlamıştır. Savunma sanayini güçlendirmek için ASELSAN (1975), İŞBİR (1979), ASPİLSAN (1981), HAVELSAN (1982) gibi kurumlar kurulmuştur. Savunma Sanayi Müsteşarlığı (1985) kurulana kadar ulusal savunma sanayinin devlet eliyle oluşturulması için Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı etkinlik göstermiştir. Vakıf sermayeli savunma sanayi kuruluşları etkinliğini devam ettirmektedir. Savunma sanayinin, havacılık alanındaki performansı 1980'den sonra canlandırılmış; 2000'li yıllarda ise atağa geçirilmiştir (Sezgin, 2017: 24).

1.2. SAVUNMA HARCAMALARI

Savunma harcamaları, devletin temel ve asli görevlerini yerine getirmek amacıyla gerçekleştirdiği hizmetlerin bedelini kapsamaktadır. Savunma hizmeti aracılığıyla devlet vatandaşlarını iç ve dış tehditlere karşı korumaktadır. Devletin varlığını sürdürebilmesi açısından olası tehdit ve tehlikelere karşı koyabilecek güçte olması tarih boyunca önemli olmuştur. Savunma harcamalarıyla devletin gücünü ve varlığını korumayı hedeflemektedir. Bu hedefle gerçekleştirilen savunma hizmetinin faydası bölünemez nitelikte olup, toplumun tamamına sunulmaktadır. Kamu harcaması niteliğinde olan savunma harcamalarının önemi, devletin temel amaç ve görevlerini yerine getirmesi için gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.

Devletin varlığını sürdürebilmesi ve vatandaşlarına karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesi açısından savunma harcamalarını gerçekleştirmesi gerekmektedir. Çünkü savunma hizmetinin sağladığı huzur ve güven ortamı her bir vatandaş için temel bir gereksinimdir. Devletin meşruiyetini sürdürebilmesi ve vatandaşlarını iç ve dış tehditlerden koruması amacıyla gerçekleştirdiği hizmetlerin bedeli savunma harcamaları olarak tanımlanabilmektedir. Devletin varlığının ve birliğinin devamlılığı için savunma harcamasına önem vermesi gerektiği düşüncesi etkinliğini korumaktadır. Bu nedenle devletlerin diğer harcama kalemlerini azalttığı dönemlerde bile savunma harcamalarında artış gerçekleştirdiği dönemler olmaktadır. Artan savunma harcamalarına rağmen GSYİH artışının savunma harcamaları artışından daha fazla olduğu dönemlerde savunma harcamaları/GSYİH oranında azalma gerçekleşebilmektedir.

Ulusal güvenlik gerekçesiyle gerçekleştirilen savunma harcamaları farklı nedenlere dayandırılmaktadır. Bu durum her devletin kendi dinamikleri doğrultusunda savunma harcamaları yapmasına neden olmaktadır. Farklı bileşenlerden oluşan savunma harcamaları farklı tanımlamalar ortaya çıkarmaktadır. Aynı harcama kalemi bazı ülkelerde savunma harcamaları kapsamında yer alırken bazı ülkelerde savunma harcamaları olarak değerlendirilmemektedir. Savunma harcamalarının tanımı konusunda ortak bir tanım bulunmamaktadır.

Koban (1998: 41), savunma harcamalarını “Ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden, ülke bütünlüğüne yönelik tehdidin artan bir fonksiyonu olarak

ayırdıkları pay olup, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlamak amacıyla yapılan harcamalar” şeklinde tanımlamaktadır.

Sezgin (2003), savunma harcamalarını NATO’nun dörtlü sınıflandırmasını ele alarak, personel harcamaları, ekipman harcamaları, altyapı harcamaları ve diğer operasyonel harcamaların bir bileşimi olarak tanımlamaktadır.

1.3. SAVUNMA HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI

Savunma harcamalarının sınıflandırılması konusunda ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ortak olarak kullanılan bir savunma harcamaları tanımı bulunmaması bu durumu açıklamaktadır. Savunma harcamaları sınıflandırması ülkeden ülkeye değişmektedir. Devletler gerçekleştirdikleri savunma harcamalarını kendi amaçları doğrultusunda farklı bütçe kalemlerinde göstermekte serbesttir. Savunma harcamaları konusunda tanımlama ve sınıflandırma farklılığından kaynaklı veri bulma sorunu yaşanmaktadır. Savunma harcamaları konusunda gerçekleştirilen çalışmalarda iki temel probleminden biri savunma harcamalarının tanımı, diğeri ise veri toplama zorluğu olarak ifade edilmektedir (Giray, 2004: 183-184).

Literatürde farklı savunma harcamaları tanımlarının bulunması ülkeler ve bölgeler arasında karşılaştırma yapılacak analizleri güçleştirmektedir. Uluslararası karşılaştırmalarda NATO (Kuzey Atlantik Paktı), IMF (Uluslararası Para Fonu), UN (Birleşmiş Milletler) gibi uluslararası kuruluşların oluşturduğu tanımlamalar kullanılmaktadır. Savunma harcamaları tanımı konusundaki farklılıklar üç uluslararası kuruluş olan NATO, IMF, BM tanımları Tablo 1.1.’de gösterilmektedir. NATO, IMF ve BM ait bu tanımlamalardan en kapsamlı olanı Birleşmiş Milletler’e ait olan tanımdır (Brozka, 1995: 45-46).

Brzoska’ya göre muhtemel savunma harcamaları kalemleri; askeri güç ve destekçilerine yapılan ödemeler, savunma ve stratejik amaçlı diğer harcamalar, eski askeri güçlere ve faaliyetlere yapılan harcamalar, diğer güvenlik güçlerine yapılan harcamalar, diğer hesaplardaki harcamalar, çeşitli gelirler ve gelecek harcamalar için yükümlülüklerden oluşmaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 1.1. incelendiğinde NATO, IMF, BM tanımlarının kapsamının farklı harcamaları içermesinden dolayı hesaplamada hangi kuruluşun savunma harcamaları tanımının kullanılmasına bağlı

olarak savunma harcamaları miktarının farklılık göstereceği anlaşılmaktadır. Bu durum bir ülkenin aynı dönem için farklı kuruluşların tanımları kullanılarak hesaplanan savunma harcamaları düzeyi hesaplamalarında farklı sonuca varılacağını göstermektedir. Savunma harcamaları konusunda yapılan çalışmalarda karşılaşılan temel problem farklı tanımların bulunmasıdır. Ülkelerin savunma harcamaları düzeyinin hesaplanmasında farklı tanımların kullanılması ülkeler arası karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü farklı savunma harcamaları tanımlarının kullanılması farklı harcama kalemlerinin savunma harcamalarının içinde yer almasına neden olmaktadır (Brzoska, 1995: 46).

Tablo 1.1.: Uluslararası Kuruluşlara Göre Savunma Harcamaları Tanımları

Muhtemel Savunma Harcamaları Kalemleri	NATO	IMF	BM
Askeri Güç ve Destekçilerine Yapılan Ödemeler			
Asker ve görevli personele yapılan ödemeler	X	X	X
Silahlı kuvvetlerde ve ilişkili işlerde görev yapan personel	X	X	X
Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar, sosyal faydalar	X	X	X
Emeklilik maaşı	X	-	X
Askeri okullar ve hastaneler	X	X	X
Silah harcamaları (ithal silahlar dahil)	X	X	X
Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
Bakım ve onarım	X	X	X
Diğer malların tedariki	X	X	X
Askeri Ar-Ge harcamaları	X	X	X
Savunma ve Stratejik Amaçlı Diğer Harcamalar			
Stratejik malların stoklanması	X ^b		
Silah ve üretim hatlarının korunması	X ^b	X	-
Silah üretim sübvansiyonları	X	-	-
Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	X	X	X
Uluslar arası kuruluşlara yapılan katkılar	X	X	-
Sivil savunma	-	X	X
Eski Askeri Güçler/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
Gazilere sağlanan menfaatler			
Savaş borçları	-	-	-
Diğer Güvenlik Güçlerine Yapılan Harcamalar			
Jandarma		X ^c	X ^c
Sınır/Sahil koruma görevlileri	X ^c	X ^c	X ^c
Polis	X ^c	-	-
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
Yardım/Felaketten kurtarma	X		
Birleşmiş Milletler barışı koruma	X	X	-
Gelecek Harcamalar için Yükümlülükler			
Kredi temini	X	X	-

Kaynak: (Brozka,1995: 48-49'dan Aktaran Giray, 2004: 184-185)

X, Savunma harcamalarına dahil

-, Savunma harcamalarına dahil değil

X^b, eğer savunma organizasyonu tarafından finanse ediliyorsa

X^c, askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman

1.4. SAVUNMA HARCAMALARININ ÖZELLİKLERİ

Savunma harcamalarıyla sağlanan savunma hizmeti tam kamusal mal niteliğindedir. Savunma hizmetiyle sağlanan faydadan toplumun tamamı yararlanmaktadır. Karşılığını ödeyip ödemediğine bakılmaksızın her vatandaş devletin sağladığı huzurlu ve güvenli ortamdan faydalanmaktadır. Tam kamusal mallarda, bireylerin malın faydasından dışlanması mümkün olmamaktadır. Vatandaşların birbirine rakip olmadan faydalandığı kamusal mal statüsünde olan savunma harcamalarının düzeyine ve bileşimine karar verecek olan siyasi otoritedir (Bulutoğlu, 2003: 240-241).

Savunma harcamaları tam kamusal bir mal olduğu için bölüşülemeyen, ikame edilemeyen ve kimsenin dışlanamadığı özel bir hizmet türü olarak anlaşılmaktadır. Savunma harcamalarının gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkan fayda toplumun tümü içindir; fayda bölünemez niteliktedir. Siyasi otorite tarafından düzeyine karar verilen savunma harcamalarının gerçekleştirilmesindeki temel amaç ülkenin güvenliğini sağlamak ve ortaya çıkabilecek iç ve dış tehditleri engellemektir. Ülkenin güvenliğinin; ülkenin varlığı ve birliği açısından zorunlu olmasından dolayı savunma harcamaları koşullar değerlendirilerek gerekli durumlarda milli gelirden bağımsız olarak belirlenebilmektedir. Yapılan çalışmalarda milli gelir düzeyinde değişiklikler olmasına rağmen savunma harcamalarının genel düzeyini muhafaza ettiği görülmektedir. Bu durum tam kamusal bir mal olan savunma hizmetinin devlet tarafından varlığını sürdürebilmek adına bir zorunluluk olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Görkem ve Işık: 2008: 420).

Savunma harcamaların öncelikle ülkenin maruz kalabileceği tehlikelere ve saldırılara karşı caydırıcı bir güç oluşturmaktır. İkinci olarak ise saldırıya maruz kalındığında karşı konularak, saldırının ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Savunma hizmetinin iki yönü birlikte düşünüldüğünde savunma harcamalarının hem savaş hem barış dönemlerinde gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Tehlike ortaya çıkmadan önce gerçekleştirilen savunma harcamaları devletin gücünü gösterdiğinden önem arz etmektedir. Bu nedenle ülkeler dış politikada gerginlik yaşanan dönemlerde savunma harcamalarını arttırmaktadır (Aslan, 1998: 249).

1.5. SAVUNMA HARCAMALARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Savunma harcamaları, ulusal ve uluslararası faktörlerden etkilenmektedir. Ülkenin iç ve dış tehditlerden korunması amacıyla gerçekleştirilen savunma harcamalarını, iç ve dış politikalar birlikte şekillendirmektedir. Savunma harcamalarını etkileyen birçok faktör bulunmakta olmakla beraber bu bölümde en fazla etkiye sahip olanlar faktörlere değinilmiştir.

1.5.1. Jeopolitik Konum ve Jeostratejik Önem

Savunma harcamaları düzeyini etkileyen faktörler arasında jeopolitik konum önem sırasına göre en başlarda gelmektedir. Jeopolitik konum kavramı; bir devletin uyguladığı politika üzerine coğrafyanın etkilerini ifade etmektedir. Bu kavram, ülkeleri, ülkelerin politikalarını ve coğrafi konumlarını birleştiren ilişkilerin incelenmesini gerektirmektedir. Türkiye, Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan, geçmişten bugüne kadar kıtalararası ticaret yollarının geçtiği önemli bir transit merkezi olma özelliğini korumuştur. Türkiye'nin Karadeniz ticaretine hâkim olan İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip olmasının yanında, dünyada önemli petrol rezervlerine sahip ülkelere komşu olması da coğrafi konumunun ne kadar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Coğrafi konumunun sonuçları savunma harcamalarında etkili olan en önemli faktörlerden olacaktır (Uçar, 2003: 29-30).

Türkiye üç tarafının denizlerle çevrili olması ve iki kıtayı birbirine bağlayan konumuyla, çok özel ve jeostratejik bir konuma sahiptir. Bu yapısıyla Türkiye aynı anda birçok bölgeye aittir. Türkiye, topraklarının büyük bir kısmı Asya kıtasında bulunmakla beraber Trakya Bölümü ile Avrupa kıtasında da toprakları bulunan bir ülkedir. Türk Boğazları ve Anadolu, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz'in ortasında yer alan konumu ve Avrasya'ya açılan kapı özelliği ile Cebelitarık'tan başlayıp Ortadoğu ve Orta Asya'ya uzanan bir politik-askeri derinlik içinde Türkiye, tartışılmayacak bir stratejik öneme sahiptir. Bu önemle ilişkili olarak gerçekleştirdiği savunma harcamaları karşılaştacağı risklerin önlenmesi, hem kendi güvenliğinin sağlanması hem bölgenin güvenliğinin sağlanması açısından değerli olmaktadır.

1.5.2. Komşu Ülke Harcamaları

Ülkelerin maruz kaldığı iç ve dış tehditler komşu ülkelerden etkilenmektedir. Komşu ülkelerin savunma harcamaları mevcut riskten bağımsız olmadığı için bölgenin güvenlik durumu hakkında bilgi vermektedir. Türkiye bulunduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarıyla risk ve tehditlere maruz kalmaktadır. Bu durum savunma harcamaları düzeyini etkilemektedir. Anlaşmazlıkların ve tehlikelerin artmasıyla savunma harcamaları artmaktadır. Komşu ülkeler ile ilişkiler ve komşu ülkelerin savunma harcamaları Türkiye'nin savunma harcamaları düzeyinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Chletsos ve Kollias (1995), Türkiye'nin savunma harcamaları talebini değerlendirdiği 1960-1992 dönemi için verilerin kullanıldığı çalışmada analize Yunanistan'ın savunma harcamalarını dahil etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin savunma harcamalarının komşu ülke olan Yunanistan'ın savunma harcamalarından pozitif yönlü etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sezgin ve Yıldırım (2002), Türkiye savunma harcamaları talebini etkileyen faktörleri analiz eden çalışmada müttefiklerin ve rakip ülkenin savunma harcamaları talebi üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır. 1949-1998 yıllarına ait verilerle eşbütünleşmeyi test etmek amacıyla yapılan analizde ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Türkiye'nin savunma harcamaları müttefiki olan NATO'nun ve rakibi olan Yunanistan'ın savunma harcamalarından ve çeşitli güvenlik unsurlarından etkilenmektedir. NATO savunma harcamalarının Türkiye savunma harcamalarına etkisi uzun dönemde, Yunanistan savunma harcamalarının etkisi ise kısa dönemde gerçekleşmektedir.

Kalyoncu ve Yücel (2006), Türkiye'nin ve komşu ülkesi olan Yunanistan'ın savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz eden çalışmada 1956-2003 yıllarına ait veriler kullanılarak Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi yöntemleri uygulanmıştır. Türkiye ve Yunanistan'ın savunma harcamaları ve GSYİH arasında ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Türkiye için ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna varılmıştır.

Akal vd (2011), Türkiye-İran savunma harcamaları nedenselliğini test ettiği çalışmada 1988-2008 yılları verilerini kullanarak Granger Nedensellik Testi

uygulanmıştır. Test sonucunda iki ülkenin savunma harcamalarının çift yönlü nedensellik ilişkisi içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye-İran savunma harcamaları arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır.

1.5.3. Siyasal Rejim

Ülkelerin siyasal rejimi savunma harcamaları üzerinde önemli etkiye sahip faktörlerden biridir. Savunma hizmeti tam kamusal bir mal olduğu için savunma harcamalarının arzına ve talebine karar verecek olan siyasi otoritedir. Siyasi otoritenin siyasi eğilimleri ve siyasal rejimi savunma harcamalarının bütçeden alacağı payın belirlenmesinde etkili olmaktadır. Soğuk savaş döneminin yaşandığı yıllarda S.S.C.B.'nin silahlanmayı arttırması ve savunma harcamaları artışı diğer ülkeler açısından risk oluşturmıştır. Bu risk diğer ülkelerin de savunma harcamalarını arttırmasıyla dünya savunma harcamalarının artışına neden olmuştur. Sovyet rejimin çöküşüyle, siyasal rejimi değişen Rusya'nın savunma harcamaları azalmıştır. Buna bağlı olarak hem soğuk savaş dönemi sonlanmış hem de dünya savunma harcamaları azalmıştır.

Siyasal rejimin savunma harcamalarını belirleme konusundaki etkisi askeri yönetimin etkin olduğu ülkeler ile sivil yönetimin etkin olduğu ülkeler kıyaslandığında anlaşılmaktadır. Askeri yönetimin etkin olduğu ülkelerin savunma harcamaları sivil yönetimlerle kıyaslandığında, savunma harcamalarının daha yüksek düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Sivil yönetimden askeri yönetimin etkin olduğu yönetime geçilmesi de savunma harcamalarını arttırmaktadır. Ülkemizde 1980 yılında gerçekleşen askeri darbe sonrası askeri yönetimin ülke yönetimine el koyması savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur. Türkiye savunma harcamaları 1979 yılında 93 milyar 268 milyon \$ olarak gerçekleşmiş iken, 1980 yılında ise 203milyar 172 milyon \$'a yükselmiştir. 2 kattan daha fazla bir oranda gerçekleşen bu artış daha sonraki dönemlerde devam etmiştir. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte 1990'dan itibaren dünya savunma harcamaları azalırken tablodan da görüldüğü üzere Türkiye benzer bir eğilime girmemiştir. Bu durumun sebebi 1990'lı yıllarda Türkiye'de Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleşen terör olaylarının savunma harcamalarını arttırmaya neden olmasıdır. Dünya savunma

harcamaları toplamında gerçekleşen azalmanın aksine Türkiye yaşadığı terör sorunu nedeniyle savunma harcamalarını arttırmaya devam etmiştir (SIPRI, 26 Mart 2018).

1.5.4. Terör Sorunu

Terör olayları artışı büyük riskler barındırdığı için savunma harcamaları artışına neden olmaktadır. Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle 1988 yılından itibaren dünya savunma harcamaları azalma eğilimine girmiştir. Ancak 11 Eylül 2001’de New York Dünya Ticaret Merkezi’ne gerçekleştiren saldırıyla savunma harcamaları tekrar artmıştır. Dünyanın en fazla savunma harcaması yapan ülkesi olan A.B.D. 11 Eylül saldırısından sonra gerçekleştirdiği operasyonlar ve önleyici çalışmaların finansmanı için savunma harcamalarını büyük oranda arttırmıştır. Ülkemizde de yaşanan terör sorunu savunma harcamaları düzeyinin artışına neden olmaktadır. Terör saldırıları yaşanan her devlet savunma harcamalarını arttırmak durumunda kalmaktadır.

Sezgin vd (2008), Türkiye’de Güneydoğu terör olaylarının ekonomik sonuçlarını incelendiğinde tarımsal üretimin, sanayi ve inşaat sektörlerinin olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Ülkemizde terör olaylarının yoğun olarak yaşandığı bölgeyi inceleyen çalışmada silahlı çatışmaların savunma harcamalarında artışla sonuçlandığını göstermektedir. Güvenli bir ortam tüm sektörler için önem taşımaktadır. Ancak sanayi sektörü çatışmalardan en fazla etkilenen sektör olmuştur. Silahlı çatışmaların arttığı dönemlerde kamu harcamaları da artmıştır. Bu durum merkezi bütçeden ciddi bir oranın bölgeye aktarılmasıyla sonuçlanmıştır. Bütçe kaynaklarının savunma harcamalarına ayrılması görece verimsiz harcamalar yapılması anlamına gelmektedir. Ayrıca çatışmalar bölgelerin gelişmişlik düzeyini olumsuz etkilemektedir.

1.5.5. Demografik Yapı

Savunma harcamaları ile sunulan hizmet faydası toplumun tümüne olan ve faydası bölünemeyen tam kamusal bir mal statüsündedir. Bütün vatandaşlar savunma hizmetinden eşit olarak yararlanmaktadır. Tam kamusal bir mal olduğu için savunma

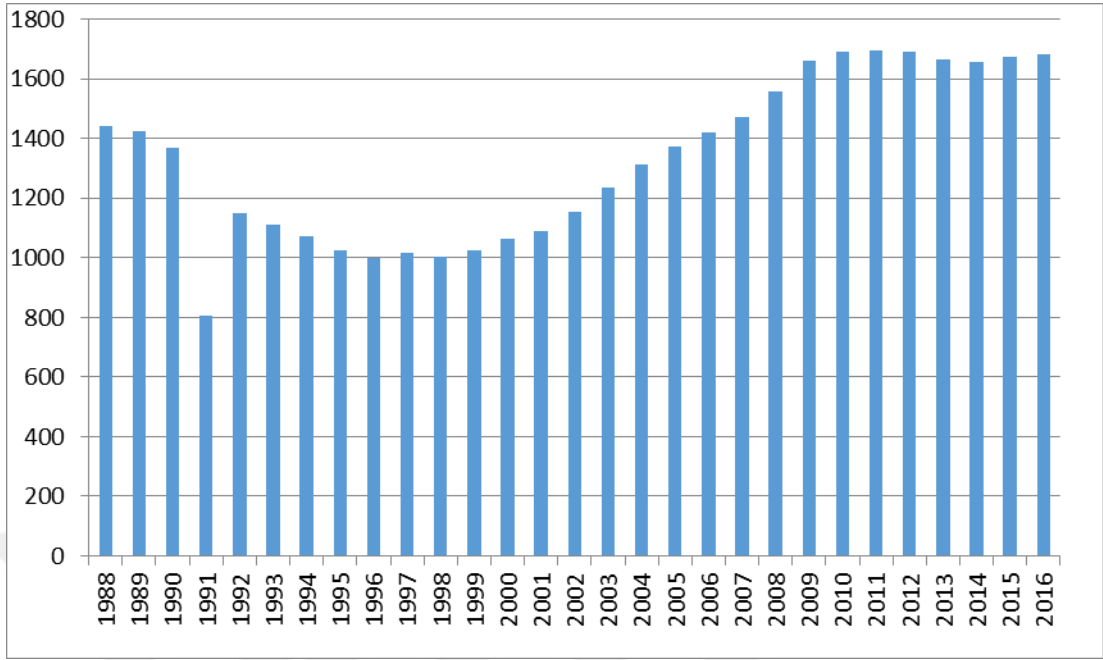
hizmetlerine toplumda yer alan bütün bireyler ulaşabilmekte ve söz konusu hizmet pazarlanamaz nitelikte sunulmaktadır. Aslan (1998), nüfus durumunun savunma harcamalarıyla ilişkisi konusunda iki farklı görüş bulunduğunu belirtmektedir. İlk görüş nüfus artışı olduğunda savunma harcamalarının arttırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Kamusal bir mal olan savunma hizmetinin etkinliğinin sağlanabilmesi için nüfus arttığında savunma harcamaları artışının bu duruma eşlik etmesi gerekmektedir. İkinci görüş ise nüfus artışının savunma harcamalarının arttırılmasını gerektirmediğini savunmaktadır. Savunma harcamalarının aynı kalmasının gerekçesi ise nüfus artışının diğer ülkeler için caydırıcı bir güç olacağına dayanmaktadır.

1.6. DÜNYA'DA SAVUNMA HARCAMALARI

Savunma harcamalarının düzeyi harcamaların gerçekleştiği dönemin koşullarından etkilenmektedir. Savunma harcamaları, savaş dönemleri ve terör olaylarının artış gösterdiği dönemlerde artmakta iken; barış dönemlerinde azalma eğilimine girmektedir. Savaş dönemleri ve terör olaylarının meydana geldiği dönemler devletlerin varlığını devam ettirebilmek adına gerçekleştirdiği savunma harcamalarında artışa neden olmaktadır. Dünya genelinde silahlanma artışı ve artan terör olayları ile ortaya çıkan tehditleri önlemek amaçlı yapılan harcamalar savunma harcamaları düzeyini arttırmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, A.B.D. ve S.S.C.B. arasında yaşanan rekabet hali savunma harcamaları artışının sebeplerinin başında gelmektedir. Dünyayı iki kutuplu bir düzene doğru sürükleyen bir süreç olarak anlaşılabilecek olan soğuk savaş dönemi S.S.C.B.'nin dağıldığı tarih olan 1991'e kadar devam etmiştir. S.S.C.B.'nin yıkılmasıyla A.B.D. ve S.S.C.B.'nin askeri güç rekabeti sona ermiş ve savunma harcamalarında rekabetten kaynaklı artışa gerek kalmamıştır. Soğuk savaş dönemi 1988 yılına kadar savunma harcamaları dünya genelinde artışına neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle, 1988 yılından itibaren ise savunma harcamaları azalma eğilimine girmiştir. Her ülkede gerçekleşmeyen savunma harcamalarındaki azalma, dünya savunma harcamaları toplamında meydana gelmiştir.

Şekil 1.1. Dünya Savunma Harcamaları (1988-2016) Milyar \$

Kaynak :SIPRI, (www.sipri.org), (26.03.2018).

Savunma harcamalarının 1988-2016 yılları arasında değişimi SIPRI verileri kullanılarak hazırlanan Şekil 1.1. ile gösterilmektedir. Soğuk savaş döneminde artış gösteren savunma harcamalarının 1988 yılından itibaren düşmeye eğilimine girdiği Şekil 1.1.'de görülmektedir. 1988-1996 yılları arasında dünya savunma harcamaları azalmıştır. Dünya savunma harcaması 1991 yılında 1 trilyon 367 milyar \$'dan 805 milyar \$'a düşerek 500 milyar \$'lık bir düşüş gerçekleştirmiştir. 1988-2016 yılları arasında 1991 yılı bu nedenle dikkat çekmektedir. Savunma harcamalarının azalmasının sebebi Soğuk Savaş döneminin sona ermesini sağlayan S.S.C.B.'nin dağılmasıdır. Savunma harcamalarının azalmasında az gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik sorunlar da etkili olmuştur. Az gelişmiş ülkelerin soğuk savaş döneminin sona ermesiyle ve yaşadıkları ekonomik krizlerle bütçelerini daha verimli gördükleri alanlara kaydırması da dünya savunma harcamaları toplamının azalmasında etkili olmuştur. Bu azalma süreklilik arz etmemektedir. 1992 yılında savunma harcamaları 350 milyar \$'lık bir artışla 1 trilyon 149 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. Bu artış 1993-1998 yılları arasında yerini azalmaya bırakmıştır. Şekil 1.1.'de 1998- 2012 yılları arasında savunma harcamaları artmıştır. 2009 yılında savunma harcamaları 1

trilyon 660 milyar \$ düzeyine yükselmiştir.2009-2016 yılları arası dönemde de 1 trilyon 600 milyar \$ seviyesinin altına düşmemiştir. 2013, 2014 ve 2015 yıllarında azalan dünya savunma harcamaları 2016 yılında tekrar artmış ve 1 trilyon 682 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir (SIPRI, 26 Mart 2018).

11 Eylül 2001’de New York Dünya Ticaret Merkezi kulelerini hedef alan terör eylemi nedeniyle savunma harcamaları artışı yeniden gerçekleşmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra A.B.D. gerçekleşen terör olayları nedeniyle gerçekleştirdiği El-Kaide operasyonları sebebiyle savunma harcamalarını arttırmıştır. En fazla savunma harcaması gerçekleştiren devlet olan A.B.D.’nin savunma harcamalarını arttırması dünya savunma harcamaları toplamında artışa neden olmuştur. Arap Baharı olarak adlandırılan ve Tunuslu bir gencin kendini yakmasıyla başladığı kabul edilen toplumsal olaylar nedeniyle iç karışıklıklar yaşanmış ve bütün bu olaylar ölümlerle sonuçlanmıştır. IŞİD (Irak Şam İslam Devleti)’in gerçekleştirdiği terör eylemleri de dünya savunma harcamaları toplamında artışa neden olmuştur.

Tablo 1.2. Dünya Savunma Harcamaları 2010-2016 (Milyar \$)

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.690	1.695	1.690	1.664	1.657	1.672	1.682

Kaynak :SIPRI, (www.sipri.org), (26.03.2018).

Tablo 1.2.’de SIPRI’den elde edilen verilerle dünya savunma harcamalarının 2010-2016 yılları arasındaki değişimini gösterilmektedir. 2010-2016 yılları arasında dünya savunma harcamaları 1trilyon 600 milyar \$ üzerinde gerçekleşmiştir. Tablo 1.2.’de gösterilen dönemde yıllar arasında artış ve azalışlar yaşanmıştır. Ancak savunma harcamaları çok yüksek bir düzeyde gerçekleşmektedir. Savunma harcamalarının üçte birinden fazlasını tek başına gerçekleştiren A.B.D. bu artışı teşvik etmekte ve savunma harcamalarını arttırma konusunda NATO ülkelerine önerilerde bulunmaktadır. Savunma harcamalarına ayrılan bütçenin fazlalığı ve dünya üzerinde açlık ve susuzluk gibi insanlık sorunlarının varlığını koruduğu bir arada düşünüldüğünde söz konusu harcamaların insanlığa daha faydalı alanlara kaydırılabileceği kabul edilmektedir. Ancak dünya savunma harcamalarının ulaştığı

yüksek rakamlardan anlaşıldığı üzere ülkeler gücünü korumak adına savunma harcamalarını arttırma eğilimine devam etmektedir (SIPRI, 26 Mart 2018).

Tablo 1.3. 2016 Yılı En Yüksek Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke (Milyon \$)

ÜLKE	SAVUNMA HARCAMASI	ÜLKE SAVUNMA HARCAMASININ DÜNYA SAVUNMA HARCAMALARINA ORANI
A.B.D.	611.186	%36
ÇİN	215.176	%12
RUSYA	69.245	%4.1
SUUDİ ARABİSTAN	63.673	%3.8
HİNDİSTAN	55.923	%3.3
FRANSA	55.745	%3.3
İNGİLTERE	48.253	%2.9
JAPONYA	46.126	%2.7
ALMANYA	41.067	%2.4
GÜNEY KORE	36.777	%2.2
BREZİLYA	23.676	%1.4
İTALYA	27.934	%1.7
AVUSTRALYA	24.617	%1.5
KANADA	15.157	%0.9
TÜRKİYE	14.802	%0.9

Kaynak :SIPRI, (www.sipri.org), (26.03.2018).

Tablo 1.3.'te SIPRI'den edinilen verilerle 2016 yılı için dünyanın en fazla savunma harcaması yapan 15 ülkesinin savunma harcamaları düzeyi ve dünya

savunma harcamalarına oranı gösterilmektedir. Dünya savunma harcamaları 2016 yılında 1trilyon 682 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Savunma harcamaları devletler açısından zorunlu olarak görülmesine rağmen, bütçeden ayrılan payın kullanılabileceği daha verimli alanlar olduğu konusu dikkat çekmektedir. 2016 yılında gerçekleştirilen en yüksek savunma harcaması yapan ülkeleri gösteren tabloda birinci sırada A.B.D. yer almaktadır. A.B.D. savunma harcamaları büyük oranda donanım ve Ar-Ge harcamalarına yönelik olarak kullanılmaktadır. A.B.D.'nin 611 milyar 186 milyon \$'lık savunma harcamaları tabloda onu takip eden Çin'in 215 milyar 176 milyon \$'lık harcamasından çok daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Tabloda yer alan 15 ülkenin harcamaları ile kıyaslandığında A.B.D.'nin savunma harcaması diğer ülkelerin savunma harcamalarıyla arasındaki fark dikkat çekicidir. 2016 yılından en yüksek savunma harcaması gerçekleştiren 5 devlet sırasıyla; A.B.D., Çin, Rusya, Suudi Arabistan ve Hindistan olmuştur. Türkiye ise bu listede 14 milyar 802 milyon \$'lık savunma harcamasıyla 15. Sırada yer almaktadır (SIPRI, 26 Mart 2018).

Tablo 1.3.'te ülke savunma harcamalarının dünya savunma harcamalarına oranının verildiği sütunda ABD'nin % 36'lık yüksek oranı dikkat çekmektedir. ABD dünya savunma harcamalarının oran olarak üçte birinden fazlasını gerçekleştirmektedir. ABD'nin gerçekleştirdiği yüksek savunma harcaması hem dünya savunma harcamaları toplamını arttırmakta hem de diğer ülkeleri savunma harcamalarını arttırmaya teşvik etmektedir. 2. sırada yer alan Çin ise dünya savunma harcamalarının % 12'ünü gerçekleştirmektedir. 2016 yılında ABD ve Çin'in savunma harcamaları toplamı dünya savunma harcamalarının yarısını oluşturmaktadır. ABD en fazla savunma harcaması yapan ikinci ülke olan Çin'in 3 katı savunma harcaması gerçekleştirmiştir. Tablo 1.3.'te son sırada yer alan Türkiye ise dünya savunma harcamalarının % 0.9'unu oluşturmaktadır. Türkiye üyesi olduğu NATO ülkeleri arasında yüksek savunma harcaması yapan ülkeler arasında yer almaktadır.

1.7. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

Savunma harcamaları; ülkenin jeopolitik konumu, jeostratejik önemi, komşu ülkelerin savunma harcamaları ve terör sorunu gibi faktörlerden etkilenmektedir. Türkiye'nin de savunma harcamaları bu faktörler ile şekillenmektedir.

Tablo 1.4. Türkiye'nin Savunma Harcamaları ve Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (1980-2016) (Milyon \$)

YILLAR	SAVUNMA HARCAMALARI	SAVUNMA HARCAMALARI/ GSYİH
1980	6.978	3,9%
1981	7.873	3,8%
1982	8.607	4,3%
1983	8.143	3,9%
1984	7.916	3,6%
1985	8.399	3,5%
1986	9.436	3,6%
1987	9.012	3,3%
1988	7.938	2,9%
1989	9.185	3,1%
1990	11.098	3,5%
1991	11.409	3,8%
1992	12.000	3,9%
1993	13.267	3,9%
1994	12.971	4,1%
1995	13.326	3,9%
1996	14.919	4,1%
1997	15.544	4,1%
1998	16.287	3,3%
1999	17.983	4,0%
2000	17.404	3,7%
2001	15.955	3,7%
2002	16.976	3,9%
2003	15.321	3,4%
2004	13.982	2,8%
2005	13.237	2,5%
2006	14.203	2,5%
2007	13.656	2,4%
2008	13.809	2,3%
2009	14.777	2,7%
2010	14.478	2,5%
2011	14.619	2,2%
2012	14.939	2,3%
2013	15.310	2,3%
2014	15.397	2,2%
2015	15.881	2,2%
2016	14.974	2,0%

Kaynak: SIPRI (www.sipri.org), (26.03.2018).

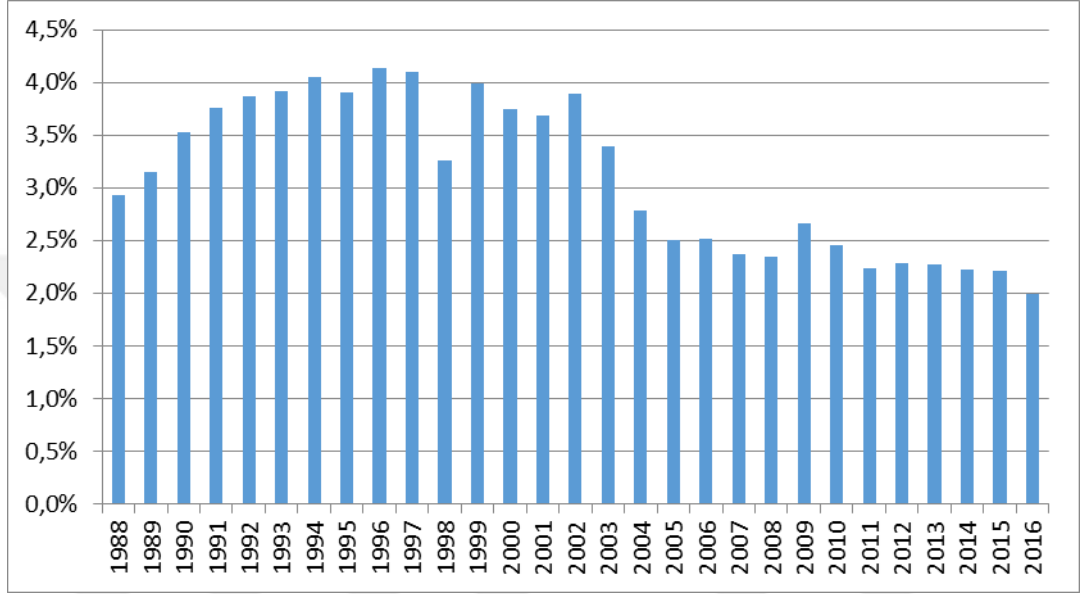
Türkiye'nin savunma harcamalarının 1980-2016 yılları arasında 2015 yılı sabit fiyatlarıyla ve aynı yıl gerçekleşen savunma harcamaları/GSYİH oranının verildiği Tablo 1.4. SIPRI'den elde edilen verilerle hazırlanmıştır. Türkiye savunma harcamalarının genel olarak arttığı Tablo 1.4. incelendiğinde görülmektedir. Soğuk savaşının sona ermesiyle 1988 yılından itibaren dünya savunma harcamaları azalırken Türkiye savunma harcamaları artmıştır. 1988 yılında Türkiye savunma harcamalarında ve savunma harcamaları/GYİH oranında azalma olmuştur. 1987 yılında 9milyar 12 milyon \$ seviyesinde gerçekleşerek GSYİH'ye oranı % 3.3 olan savunma harcamaları 1988 yılında 7 milyar 938 milyon \$ seviyesinde gerçekleşerek GSYİH'ye oranı % 2.9'a düşmüştür. 1980-2016 arası dönemde savunma harcamaları ilk defa 1988 yılında % 3 oranının altında gerçekleşmiştir. Bu azalmada etkili olan faktör soğuk savaş döneminin sona ermiş olmasıdır. 1988 yılından sonra tekrar artmaya başlayan savunma harcamaları 1990 yılında 11 milyar 98 milyon\$ olarak gerçekleşerek savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı %3.5 olmuştur.

1990'lı yıllarda PKK terör örgütünün Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirdiği saldırılar nedeniyle Türkiye savunma harcamaları artış göstermiştir. 1988 yılında 7 milyar 938 milyon \$ olarak gerçekleşen savunma harcamalarının oranı % 3.3 iken 1999 yılında 17 milyar 983 milyon \$düzeyine ve GSYİH oranı olarak da % 4.1 oranına artmıştır. 2000 yılına kadar süren savunma harcamaları artışının nedeni terör olayları ve Yunanistan ile yaşanan sorunlar olmuştur.

Türkiye'nin savunma harcamaları seyrini gösteren Tablo 1.4.'te 2003'te % 3.4 oranında gerçekleşen savunma harcamaları 2004 yılında % 2.8 olarak gerçekleşmiş ve 2004-2016 yılları arasında % 3 oranından daha düşük olarak gerçekleşmeye devam etmiştir. 2003 yılında 15 milyar 321 milyon \$ olan savunma harcamaları 2004 yılında 13 milyar 982 milyon dolar seviyesine düşmüştür. Savunma harcamaları/GSYİH oranında gerçekleşen düşüşe savunma harcamaları düzeyi de eşlik etmiştir. 2005 yılında 13 milyar 237 milyon \$ olan savunma harcamaları 2006 yılında 14 milyar 203 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2005 ve 2006 yıllarında savunma harcamaları oranı ise %2.5 olarak gerçekleşmiştir. Savunma harcamaları artışının savunma harcamaları/GSYİH oranına bir etkisi olmamıştır. 2010-2015 yılları arasında savunma harcamaları sürekli olarak artmıştır. Bunun

nedeni 2010 yılında Arap Baharı'nın başlaması ve iç karışıklıkların artmasıyla savunma harcamaları tekrar arttırmaya başlaması olmuştur (SIPRI, 26 Mart 2018).

Şekil 1.2. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranı % (1988-2016)

Kaynak :SIPRI, (www.sipri.org), (26.03.2018).

Türkiye'nin savunma harcamalarının GSYİH'ye oranının 1988-2016 yılları arasındaki değişimini Şekil 1.2.'de gösterilmektedir. 1990'lı yıllarda savunma harcamalarının GSYİH'ye oranının artmasının sebebi PKK terör örgütünün gerçekleştirdiği saldırılar olmuştur. 1988 yılından itibaren artan oran 1994, 1996 ve 1997 yıllarında %4'ün üzerinde gerçekleşmiştir. 2004 yılından sonra ise %3 oranından daha aşağı seviyede olmuştur. Savunma harcamaları artarken, savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı azalmıştır. Bu durumun nedeni GSYİH'de gerçekleşen artışın savunma harcamaları artışından daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Savunma harcamaları 12 milyar 971 milyon \$ olarak gerçekleşen 1994 yılında savunma harcamalarının GSYİH'ye oranını %4.1 iken; 2016 yılında 14 milyar 974 milyon \$ savunma harcamasının GSYİH'ye oranı %1.7 olmuştur.

2.BÖLÜM

İSTİHDAM

İstihdam kavramı üretim sürecine katılan unsurların gelir oluşturmak amacıyla çalıştırılması anlamına gelmektedir. İstihdam, ülke ekonomilerinin genel durumunun değerlendirilmesinde önem arz eden bir konudur. Türkiye ekonomisi için ise istihdam uzun yıllardır en önemli ekonomik konular arasında yer almaktadır.

2.1. GENEL OLARAK İSTİHDAM

İstihdam, bir ekonomide, belli bir dönemde, üretimdeki unsurların mevcut teknolojik altyapıya göre ne ölçüde kullanıldığını göstermektedir. Dar kapsamda istihdam tanımlaması, işçilerin belirli bir ücret karşılığında çalıştırılması ve işçilerin hizmet gücünden yararlanılması şeklinde ifade edilmektedir. İstihdam ayrıca, emek faktörünün üretimin tüm aşamalarında kullanılması olarak tanımlamaktadır. İstihdam kavramı; kullanma, yararlanma, çalıştırma, hizmet verdirme anlamlarında da kullanılmaktadır (Özgüven, 1996: 339).

İstihdam hayatın üretildiği temel olgudur. İstihdam politik, sosyal ve iktisadi değişimlerin hem sebebi hem de sonucudur. İstihdam meydana getiremeyen ekonomik yapılar hem kendi hem de alt yapılarını oluşturdukları siyasal rejimlerin çöküşlerine ortam hazırlarlar. İstihdam ve üretim yerine işsizlik ve yoksulluk üreten toplumlar, birçok toplumsal bunalımlara sürüklenirler. İstihdam sadece ekonomik bir varoluş değildir. Aynı zamanda istihdam insanların karakterlerine fayda sağlamanın, toplumun psikolojik olarak sağlıklı kişilerden oluşmasının da temel şartıdır. İstihdam makroekonomik ölçütlerin de ötesinde, psikolojik, sosyolojik, politik sonuçları da olan bir olgudur (Akyıldız, 2006: 145).

Toplumların ekonomik amaçlarına bakıldığında, bireylerin refah seviyelerini en üst seviyeye çıkarmak için uygun ekonomik politikaları izlemek ve uygulamak olduğu görülür. Hükümetler tarafından uygulanmakta olan politikalar açısından düşünüldüğünde; istihdamın konusu beşeri ve iktisadi açılardan farklı farklı öneme sahiptir. Ancak istihdam kavramından genellikle emek faktörünün iş gücüne

katılması veya atıl kalması durumları anlaşılmaktadır. Ekonomiden kaynaklı problemler üretim faktörlerinin atıl kalmasına neden olurken, emek faktörünün atıl kalması ile bu işin ekonomik sorunlarına ek olarak sosyolojik sorunları da oluşturan boyutu ortaya çıkarmaktadır (Türkay, 2005: 234).

2.2. İSTİHDAMLA İLGİLİ KAVRAMLAR

İstihdam kavramı ile ilgili kavramların açıklanacağı bu bölümde ilk olarak istihdam kavramının tanımı yapılmıştır. Daha sonra ise İstihdam hacmi, işsizlik oranı ve istihdam kavramının içinde yer alan kavramlar açıklanmıştır.

2.2.1. İstihdam Kavramının Tanımı

İstihdam kavramı, dar anlam ve geniş anlam olmak üzere iki farklı şekilde ifade edilebilmektedir. Dar anlam ve geniş anlamdan anlaşılması gereken, üretime dâhil olan faktörlerin ayrılmasıdır. Dar anlamda istihdam tanımı, üretim faktörlerinden yalnızca emek faktörünün üretime dâhil olmasını ifade eder. İstihdam, bir ekonomide bir yılda üretim faaliyetlerine katılan insan gücünün faydası, yararı, kullandırılması, çalışması veya çalıştırılması olarak ifade edilebilmektedir. Dar anlamda istihdama baktığımız zaman, üretimde sadece emek faktörü baz alınmakta ve bu emek faktörünün üretime katılma payı bize istihdamı vermektedir. Geniş anlamda istihdam tanımı, bir ekonominin sahip olduğu emek, toprak ve sermayeden oluşan üretim faktörlerinin birlikte kullanılarak üretime dâhil olmasını ifade etmektedir (Altuntepe, 2009:132).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), istihdam edilen grubu iş üstünde olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandırmaktadır. İş üstünde olan gruplar: en az bir saat ticari faaliyet şartı ile referans dönemi içinde; yevmiyeli veya maaşla çalışanlar ve kendi işletmesinde çalışan işverenlerdir. Bu gruba, aile içinde ücret talep etmeksizin çalışan kişiler de dahil edilebilir. İş üstünde olmayan grup; iş ile ilgili bağlantıları olduğu halde referans haftasında bir takım sebeplerden dolayı iş üstünde olamayan, kendi hesabına yada işveren olarak ticari faaliyet gösterenler istihdama kabul edilmektedir.

2.2.2. İstihdam Hacmi

Bir ülkede işgücünün tamamının veya belli bir kısmının ekonomik faaliyetlerde bulunarak belli zamanlarda çalışma ve gelir sağlama şeklinde tamamladıkları çalışma saatleri, toplam ekonominin o dönem içindeki istihdam hacmi olarak ifade edilmektedir. Bir ekonomide işgücünün sayısı, çalışanlar ve işsizler tarafından belirlenirken istihdam hacmi piyasadaki emek arz ve talebine göre belirlenmektedir. Bu durumda emek arzı, belirli ücret hadleri karşılığında doldurulmaya hazır çalışma saatlerinin toplamı olarak ifade edilmektedir (Düğer ve Dulupçu, 2000: 362).

İstihdam hacmini, işçinin emek arzının eğilimi ile çalışma ile dinlenme arasındaki tercihi belirlemektedir. Ancak iş ve meslek seçiminde, ücret dışında, iktisadi olamayan bazı unsurlar da etkili olmaktadır. Örneğin, eğitim, çalışma saatleri, çalışma şartları gibi unsurlar meslek tercihini etkileyen önemli faktörler arasındadır. Bununla beraber istihdam hacminin belirlenmesinde esas unsur emek talebidir. Emek talebi, girişimcilerin ya da firmaların, piyasanın koşullarına göre istihdam etmek istedikleri çalışma saatleri toplamıdır. İşçi, emeğini daima hizmete sunmaya hazır olduğundan, emek arz yönü emek talep yönüne göre istihdam hacminin gerisinde kalmaktadır. Bu sebeple önemli olan firmaların emeğe olan talebidir (Türkbal, 2005: 134).

2.2.3. İşsizlik Oranı

İşsizlik kavramı, bireylerin çalışmak istemesi ve piyasada geçerli olan ücret karşılığında iş bulamaması durumu olarak ifade edilebilir. İşsiz kavramı ise, bir iş yapabilme becerisine ve gücüne sahip olan, cari ücret seviyesinde çalışmak isteyen ama kendine uygun bir iş alanı bulamayan birey olarak ifade anlaşılmaktadır. Bireyin fiziksel bütünlüğünde, çalışmaya engel olacak bir durum mevcutsa veya kendi özgür iradesiyle çalışmama kararı aldıysa, birey işsiz olarak sınıflandırılmamaktadır. Diğer yandan ILO'nın ifadesine göre, birey gerçekten çalışmak için iş arıyor olması gerekmektedir. Çalışmak arzusu, inancı ve gücü yerindeyken iş aramayan bir kimse kesinlikle işsiz olarak tanımlanamayacaktır (Güney, 2009:137).

İşsizlik, bir ülkede çalışabilecek durumda olup çalışmak istemesine rağmen iş bulamayan kişilerin olmasını ifade etmek için kullanılan makroekonomik bir değişkendir. İşsizlik kişinin çalışmamayı tercih etmesinden kaynaklanmamaktadır. Aksine işsizlik gayri iradi işsizliği kapsamaktadır. Bir ekonomide üretim artınca kullanılan emek miktarı da artacağından işsizlik azalacaktır. Özetle reel üretimin artışıyla işsizlik arasında ters yönlü ilişki mevcuttur. İşsizlik oranı ise işsizler ve çalışanların toplamından oluşan işgücünün işsizlere bölünmesiyle bulunmaktadır (Ünsal, 2009: 88).

2.2.4. İşgücü ve İşgücüne Katılım Oranı

İşgücü, çalışanlar ve işsizlerin toplamı olarak ifade edilmektedir. İstihdamda aktif olarak bulunan kişilerin yanı sıra, istihdama dâhil olmak isteğinde bulunan işsizler işgücü tanımına dahil edilmektedir. İşgücüne katılım oranı ise işgücünün kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır. İşgücüne katılım oranı, sivil nüfusun ne kadarının çalışmak istediğini gösteren oran olarak anlaşılabilmektedir. Bireyin, işgücünde olma olasılığını ve istihdama katılma arzusunu gösteren bu oran, ülkenin ekonomi politikalarını değerlendirmesinde, uygulamasında ve karar aşamasında faydalandığı göstergelerden bir tanesidir (Korkmaz ve Korkut, 2012:42).

2.2.5. İstihdam Oranı ve Kurumsal İşgücü Kavramları

İstihdam oranı, istihdamın kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranı olarak tanımlanmaktadır. Çalışanların, kurumsal olmayan sivil nüfusa oranı olarak da tanımlanabilecek olan istihdam oranı işsizlik oranından bağımsız hareket edebilmektedir. İlk tanım içerisinde geçen kurumsal olmayan nüfus; huzurevi, yerleştirme yurtları, üniversite yurtları, özel nitelikteki hastahane, kışlalar, cezaevleri, vb. yerlerde yaşayanlar dışında kalan nüfustur. Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus ise, 15 ve daha yukarı yaştaki nüfustur.

2.2.6. İşgücüne Dâhil Olmayan Nüfus

Çalışma çağında olmasına karşın 15-64 yaş aralığındaki nüfusun tamamı değişik nedenlerle çalışmayabilmektedir. Dolayısıyla çalışamayanları ve çalışmak istemeyenleri işgücüne dâhil etmek mümkün değildir. Çalışma yaşına gelmiş kişilerin çoğunluğu işgücüne katılmadığı halde çalışma yaşına gelmemiş bir takım bireylerin istihdama katıldığı görülmektedir. Çalışma yaşına gelip de işgücüne katılmayanların çoğunu, öğrenciler ve ev hanımları oluşturmaktadır (Murat, 2007:117).

TÜİK, İşgücüne Dahil Olmayan Nüfusu detaylandırmıştır

1. İş aramayıp çalışmaya hazır olanlar (Çeşitli nedenlerle iş aramayan fakat iş bulduğunda 2 haftaya çalışmaya başlayabilecek)
2. Mevsimlik çalışanlar
3. Ev işleriyle meşgul olanlar
4. Öğrenciler
5. Emekli (Özel veya devlet bir sosyal emeklilik kuruluşundan emekli olanlar)
6. Çalışamaz halde olanlar (Bedensel özür, hastalık vb.)
7. Diğer (Ailevi, kişisel ve özel sebeplerden dolayı iş başı yapmaya hazır olmayan)

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr , 22 Mart 2018)

2.3. İSTİHDAM TÜRLERİ

İstihdam türleri sınıflandırması bir ekonomideki emek faktörünün üretim sürecine katılımının hangi ölçüde dahil olduğunu belirtmede kullanılmaktadır. Tam, aşırı ve eksik istihdam kavramları, hem emek hem de üretim argümanlarıyla yakın derecede alakalı olduklarından ve istihdamın geniş boyutunu oluşturduklarından beraber incelenmektedir (Dirimtekin, 1981: 199).

2.3.1. Tam İstihdam

Tam istihdam; cari ücret düzeyinde çalışma isteğinde olan her kişinin iş bulabildiği istihdam düzeyidir. Bu tanım ekonomide işsiz insanların olabileceğini ancak söz konusu işsizleri istihdam edecek kadar iş imkânının mevcut olduğunu ifade etmektedir. Tam istihdamın sağlanabilmesi ve devam ettirilebilmesi için istihdam hacminin artırılması gerekmektedir.

Ekonomide toplam işgücü arzının toplam işgücü talebine eşitlenerek dengeye geldiği nokta, çalışabilecek tüm üretim faktörlerinin üretime dâhil olması atıl durumda herhangi bir üretim faktörü kalmaması, işgücünün çalışma kapasitesine eşit olduğu nokta olarak yapılan farklı tanımlamalar, tam istihdam kavramını ifade etmek için kullanılmaktadır (Unay, 1996: 207).

Ekonomi tam istihdam üretim düzeyinde ise gerçekleşen reel milli gelir düzeyi ulaşılabilecek en yüksek reel milli gelir seviyesindedir. Çünkü mevcut ekonomi sahip olduğu teknolojik ve altyapısal kapasitesinin tamamını üretime dahil etmiş, atıl durumda kalan bir faktör olmadığı anlamı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tam istihdam kaynakların en etkin şekilde kullanılması olarak ifade edilebilmektedir (Pekin, 1993: 112).

2.3.2. Eksik İstihdam

Bir ekonomide, bir kısım işgücünün atıl kalması, ekonomide mevcut üretim faktörlerinin tümünün üretime dahil edilmemiş olması, eksik istihdam durumunu meydana getirmektedir. Talep yetersizliğinden dolayı, üretim faktörlerinin bir kısmının üretime katılmaması eksik istihdam kapsamında değerlendirilmektedir. Eksik istihdamda çalışma kapasitesinde olan işgücünün yalnızca bir kısmı üretime dâhil edilmekte, atıl durumda kalan üretim faktörleri olmaktadır. Atıl kalan üretime dâhil olmayan üretim faktörleri işsizliği meydana getirmektedir. Bu kapsamda fiili istihdam hacmi tam istihdam seviyesine ulaşmamış, bir anlamda da işgücünün bir kısmı cari ücret düzeyinde iş aradığı halde iş bulamama problemiyle karşı karşıya kalmıştır (Dirimtekin, 1981: 199).

2.3.3. Aşırı İstihdam

Bir ekonomide mevcutta olan üretim faktörlerinin tam istihdam durumunda olmasına nazaran ekonomide hala talep söz konusu ise, yani başka bir deyişle üretim faktörlerinden çok daha fazla üretim faktörü ekonomiye sürülme ihtiyacı doğuyorsa böyle bir ekonomide aşırı istihdam durumu söz konusu olmaktadır. Üretime giren tüm faktörler, tam istihdam kapasitesinin yani toplam arz ile toplam talebin kesiştiği noktanın üzerinde üretime dahil edilmiş demektir. Aşırı istihdam durumunda ekonomide arz fazlası söz konusudur (Pekin, 1993: 113).

2.3.4. Kayıtdışı İstihdam

Kayıtdışı ekonomi, bir mal ve hizmet üretilmesine rağmen, ekonomi içinde bu mal ve hizmetin geleneksel ölçüm yöntemleriyle tespit edilememesi durumu ve milli gelir hesaplamalarına kısmen yansımaları ya da yansımaması olarak gelir idaresi bilgisi dışında yapılan tüm faaliyetlerdir. Küresel anlamda literatürde ise, yeraltı, yasadışı ekonomi, illegal ekonomi, kayıp ekonomi, gri ekonomi, beyan dışı ekonomi, saklı ekonomi, enformel ekonomi gibi değişik tanımlamaları yapılmaktadır (Ercan, 2006: 5).

Kamu idarelerinin denetimi dışında üretime konu olan veya yapılan hizmetlerin hiçbir belgeye veya gerçek kayıtlara dayandırılmaksızın gelir elde edilmesi ve elde edilen bu gelirin devlet otoritelerinden gizlenerek vergi kaçırılması kayıt dışı ekonomi olarak bilinmektedir (Yüzbaşıoğlu, 2010: 9).

Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına yansımaları, ilgili sosyal güvenlik kanunlarına aykırı olarak işçi çalıştırılması ise, kayıt dışı istihdam olgusu ile açıklanmaktadır. Kayıt dışı istihdam genel olarak, yasal işlerde çalışarak istihdama dahil olan çalışanların ilgili sosyal güvenlik kurumlarına ya hiç bildirilmemesi ya da çalıştıkları gün sayıları ile aldıkları ücretlerin eksik bildirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kayıt dışı istihdam, çalışanların hiç bildirilmemesi, çalışanların çalıştıkları gün veya aldıkları ücretlerin eksik bildirilmesi ve mevzuatın bir kısım çalışmaları kayıt dışında bırakması gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır (Karaarslan, 2010: 23).

2.3.5. İstihdam Kapasitesi

Bir ülke ekonomisinde, belirli bir dönemde üretim faaliyetlerinde çalıştırılabilir işgücü toplamı istihdam kapasitesi olarak nitelendirilmektedir. İstihdam kapasitesini bulmak için kişilerin fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını dikkate almak ve belirlemek gerekir. Çalışma yeteneğine sahip herkesin, temel fizyolojik ihtiyaçlarına ayırdıkları vaktin dışında kalan tüm saatlerini çıkararak, üretim faaliyetlerinde çalışarak geçirdikleri mesai saatleri toplamına “fizyolojik istihdam kapasitesi” denir. Bireylerin üretim faaliyetlerinde bulunmalarının yanında, dinlenme ve eğlenme gibi kültürel ihtiyaçlarını karşılamak zorunluluğunda olması, çalışabilecek uygunlukta olan birçok bireyin istihdam dışında kalmalarına neden olmaktadır. Fizyolojik kapasite sınırının altında bulunan psiko-sosyal istihdam kapasitesi, normal şartlarda belirli bir ücret karşılığı çalışmak suretiyle ulaşılabilecek en yüksek işgücü saatleri toplamıdır. Ancak, işgücünün çalıştığı saatler toplamı, belirli bir sayı olarak verilmemekte, genellikle veri olarak aralık halinde gösterilmektedir (Türkbal, 2005: 134).

2.4. İSTİHDAM TEORİLERİ

Ekonominin tam istihdam düzeyinde dengede olacağını savunan klasik iktisat ve sonrasında ortaya çıkan neoklasik görüşlerin ortamsal olarak fazla tartışılmadığı zamanlarda, dünyada yaşanan krizler denge durumundan geçici olarak yaşanan sapmalar olarak değerlendirilmiştir. Klasik görüşlere zamanla yöneltilen eleştirileri, yaşanan krizler ve 1929 ekonomik buhranının ülke ekonomilerine vermiş olduğu ağır hasarlar haklı çıkarmaya başlamıştır. 1929 ekonomik buhranı ile fabrikalar kapatılmış, işsizlik artmış, üretim azalmış, ağır sosyolojik ve psikolojik bunalımlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar iktisat teorisi tekrar olarak gözden geçirilmesine ve istihdam konusuna ağırlık verilmesine neden olmuştur. Klasik teoride ekonomi tam istihdam düzeyinde dengede olacağına inanıldığı için istihdam sorunu üzerinde fazla durmamıştır. 1936’da John Maynard Keynes’in yayınladığı İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi eseri, istihdamı ön plana çıkarmıştır. Bu eser ile ekonominin tam istihdam düzeyinin altında bir noktada dengeye gelebileceğini kanıtlayan Keynes

klasik istihdam teorisini eleştirmektedir. Günümüze kadar gelen istihdam konusu, klasik ve keynesyen teorilerin sentezi şeklinde olmuştur (Pekin, 1993: 105).

Klasik iktisat ifadesini ilk olarak Karl Marks 1859 yılında yayınlanan kitabı Politik Ekonominin Eleştirisi içinde kullanmıştır. Klasik iktisatın başlangıcı ise 1776 yılında Adam Smith'in Ulusların Zenginliği kitabının yayınlanması kabul edilmektedir. Geleneksel iktisat anlayışı, 1700'lerin ortasından 1929 dünya bunalımına kadar, ekonomik sorunlara yaklaşımını tanımlayan bir teorik çerçeve olup içinde iki dönem ayırt edilmektedir: Klasikler ve Neoklasikler. Ancak klasik okul ile neoklasik okulun makro ekonomik görüşlerini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Bu iktisatçılar arasındaki fark önerilerinden ziyade metodolojileridir. Klasik iktisat teriminin anlamını tamamlayan ise John Maynard Keynes olmuştur. Keynes 1936 yılı öncesinde makro ekonomik sorunlar hakkında yazmış bütün ekonomistleri klasik iktisat sınıfında değerlendirmiştir.

2.4.1. Ücret Teorisi

Klasik iktisat ekonominin tam istihdam seviyesinde denge sağlandığı varsayımına dayandığından ötürü istihdam konusu ile ilgilenmemiştir. Klasik iktisat için önemli olan konular mahreçler yasası, faiz teorisi ve ücret teorisi şeklinde ifade edilmektedir. Bu üç temel düşünce içerisinde ücret teorisi klasik teorinin istihdam hakkındaki düşüncelerini oluşturmaktadır. Ücret teorisi, çalışmak isteyen her bir bireyin piyasada geçerli olan cari ücret düzeyini kabul etmesi koşuluyla istihdam edilebileceğini ifade etmektedir.

Klasik iktisata göre, emek arzı ve emek talebinin kesiştiği noktada ücret seviyesi meydana gelmektedir. Emek arzının ve talebin eşitlendiği noktada ekonomi tam istihdam seviyesindedir. Emek talebi, bir ekonomide herhangi bir firma ya da işletmenin üretimine katmak istediği emek miktarıdır. Klasik teoride emek talebi ve emek arzı reel ücretin bir fonksiyonudur. Ücret düzeyini emek arzı ve emek talebinin kesiştiği noktada belirlenmektedir.

Klasik teoride ücretler, işveren açısından yapılan işin üretime olan marjinal verimine, işçi açısından ise marjinal emeğe bağlı olmaktadır. Yapılan işin marjinal verimi azalan verimler kanununa göre, tam istihdam seviyesine yaklaştıkça azalır.

Buna karşın marjinal emek istihdam seviyesi yükseldikçe artar. Özetle; ücret marjinal emekle marjinal verimin kesiştiği noktada oluşmaktadır. Bu nokta tam istihdam düzeyine karşılık gelmektedir. Tam istihdam düzeyine karşılık gelen ücret seviyesinde çalışmak isteyen her birey iş bulabilmektedir. Bu şartlar altında ekonomide işsizlik varsa bunun sebebi, emeğin marjinal verimliliğinden daha yüksek bir düzeyde ücret talep edilmesidir (Aren, 2008:57).

2.4.2.Klasik Teoride İstihdam

Klasik İktisatçılar, liberal felsefenin bir ürünü olarak ekonomik sorunların en etkin çözümü için piyasa ekonomisi görüşünü benimsemektedir. Piyasa kurallarına uyulduğu taktirde, ekonomik sorunların görünmez bir el vasıtasıyla en etkin biçimde çözümleneceğini savunmaktadır. Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adını taşıyan eserinde doğal düzen anlayışı çok belirgindir. Doğal düzen anlayışı; evrenin uyum içinde kalmasını sağlayan bir dizi yasanın varlığına inanan ve bu yasaları bulup ortaya çıkarmayı amaç edinmektedir. Doğal yasa felsefesinin iktisada uyarlanması "Laissez-faire- Bırakınız Yapsınlar" ile gerçekleşmiş ve devletin ekonomik hayattan dışlanmasını ifade etmek için kullanılmıştır. Klasik iktisat düşüncesinin temelini ekonominin daima ve kendiliğinden adeta görünmeyen bir el vasıtasıyla tam istihdam üretim ve gelir seviyesinde dengede olacağı oluşturmaktadır.

Klasik iktisatçılar ekonomiye müdahale olmadığında görünmeyen elin tam istihdam düzeyinin sağlayacağına inandıklarından dolayı istihdam konusu ile çoğunlukla ilgilenmemişlerdir. Fakat klasik iktisatçılar arasında T.R. Malthus istihdam sorununa yüzeysel olarak olsa da değinmiştir. Klasik iktisat üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketim konularını önemsemekte; istihdam konusuna ise dağınık bir şekilde değinmektedir. Tam istihdam varsayımı arz-talep, faiz haddi ve ücret düzeyinin oluşumu hakkındaki görüşlerden istihdam hakkında görüşlere ulaşılmaktadır. Emek arzının bolluğu ücret haddini, sermaye arzını bollaşması da faiz haddini azalttıkça, girişimciler emek ve sermaye fazlasını rahatça çekebilecekler ve işsizlik olmayacaktır. Klasik istihdam teorisine göre piyasada belirlenen cari ücret düzeyini kabul edip çalışmak isteyen her birey iş bulabilmektedir. İşsizlik mevcutsa bunun sebebi işsiz bireylerin ücret düzeyini düşük bulmasından kaynaklanmaktadır (Aren, 2008: 54).

2.4.3. Keynes ve Modern İstihdam Teorisi

Klasik iktisadın tam istihdam varsayımı yaşanan krizler ve bunalımlarla mevcut durumu açıklamada yetersiz kalmıştır. 1929 ekonomik buhranıyla ekonominin kendi haline bırakıldığında tam istihdam düzeyinde dengeye gelemeyebileceği tecrübe edilmiştir. J. M. Keynes 1936 yılında yayınladığı kitabı İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi ile ekonominin tam istihdam düzeyinden daha düşük bir düzey olan eksik istihdam durumunda dengeye gelebileceğini ileri sürmüştür. Keynes'in temel katkısı, ekonominin görünmez el ile dengeye gelmediği durumda devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunması olmuştur. Keynes klasik iktisat teorisinin aksine istihdam ve iradi olmayan işsizlik konusuna önem vermiştir.

Keynes fiyat ve ücret düzeyinin rijit olduğuna dikkat çekmektedir. Klasik iktisatın fiyat ve ücretlerin esnek olduğu fikrine dayanan fiyat mekanizmasının işlemediğini 1929 ekonomik buhranı kanıtlamıştır. Klasik iktisata göre işsizlik sadece ücret düzeyine razı olmayanlar nedeniyle iradi olarak gerçekleşmektedir. Klasik görüşte reel ücret artışı işgücü arzını arttırmaktadır (Yıldırım ve Karaman, 2003: 140).

Modern istihdam teorisine göre istihdam düzeyini belirleyen efektif talptir. Keynes “efektif talep” kavramının önemine dikkat çekmektedir. Çünkü efektif talep milli geliri ve istihdamı etkilemektedir. Keynes bu nedenle efektif talep kavramına özel bir önem atfetmektedir. Efektif talep, harcama biçiminde düşünülen milli gelir iken; istihdam düzeyi işgücü cinsinden milli gelir olarak düşünülmektedir. Efektif talebin belirleyeni tüketim ve yatırım harcamalarıdır (Aren, 2008:79).

2.4.4. Keynes ve Modern İstihdam Teorisi Sonrası Teoriler

Keynes'in ekonomiye kazandırdığı yeni kavramlar ve iktisadi görüş ekonomik krizlerin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Eksik istihdam ve toplam talebe önem vermesi bu başarıda etkili olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde Keynesyen politikaların sonuç vermemeye başladığı görülmüştür. Enflasyon ve işsizlik artmış, sorunu çözmek için atılan adımlar krizi daha fazla derinleştirmiştir. Sorunu çözmek için kullanılan maliye politikalarının başarısızlıkla sonuçlanması maliye

politikalarının etkinliğinin tartışılmasına neden olmuştur (Parasız, Bildirici, 2002: 367).

Keynesyen teorinin istihdama ve toplam talebe dair ileri sürdüğü görüşleri ilk olarak sorgulayan Milton Friedman Monetarist teoriyi geliştirmiştir. Friedman ve onu izleyen iktisatçılar klasik teoriye yönelmiştir. Monetarist görüşün dayanağı para arzında meydana gelen değişmelerdir. Ekonomiyi etkileyen temel faktörler para arzından etkilenmektedir. Monetarist teorinin istihdama yönelik düşüncesi ise doğal işsizlik ifadesi ile açıklanmaktadır. Doğal işsizlik, bir ekonomide insanların daha iyi bir iş araması veya devletin gerçekleştirdiği işsizlik yardımlarından yararlanma düşüncesinden kaynaklanan işsizliktir. Ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde dengede olmayabileceğini kabul eden Monetarist görüşe göre doğal işsizlik oranı dışındaki işsizlik iradidir (Aktan, 2001: 16).

Yeni Klasik Teori, hükümetin uyguladığı politikanın etkili olabilmesini beklenmedik politikalar şeklinde uygulamasına bağlı olduğunu savunmaktadır. Yeni Klasik Teoriye göre; işgücü talebi cari reel ücretin fonksiyonu, işgücü arzı ise beklenen reel ücretin fonksiyonudur. Bu sebeple istihdamı cari reel ücret düzeyi ve beklenen reel ücret etkilemektedir.

Reel konjonktür teorisi ekonomideki dengesizliklerin nedeninin ekonomide ortaya çıkan şoklara iktisadi faktörlerin verdiği tepkiler olduğunu savunmaktadır. Reel konjonktür teorisinde emek arzını belirleyen bireylerin fayda maliyeti analiz gerçekleştirmesidir. Fayda maliyet analizini ise ileride kazanmayı beklediği gelir düzeyi vasıtasıyla yapmaktadır. Reel ücretin yükselmesi çalışanların daha fazla çalışmak istemesi sonucunu doğuracaktır. Üretim düzeyinin düşmesine neden olan bir şok meydana geldiğinde ise istihdam azalmaktadır. Başka bir deyişle, üretim düzeyinde meydana gelen azalma emek talebinde azalmaya neden olacaktır (Parasız ve Bildirici, 2002: 107).

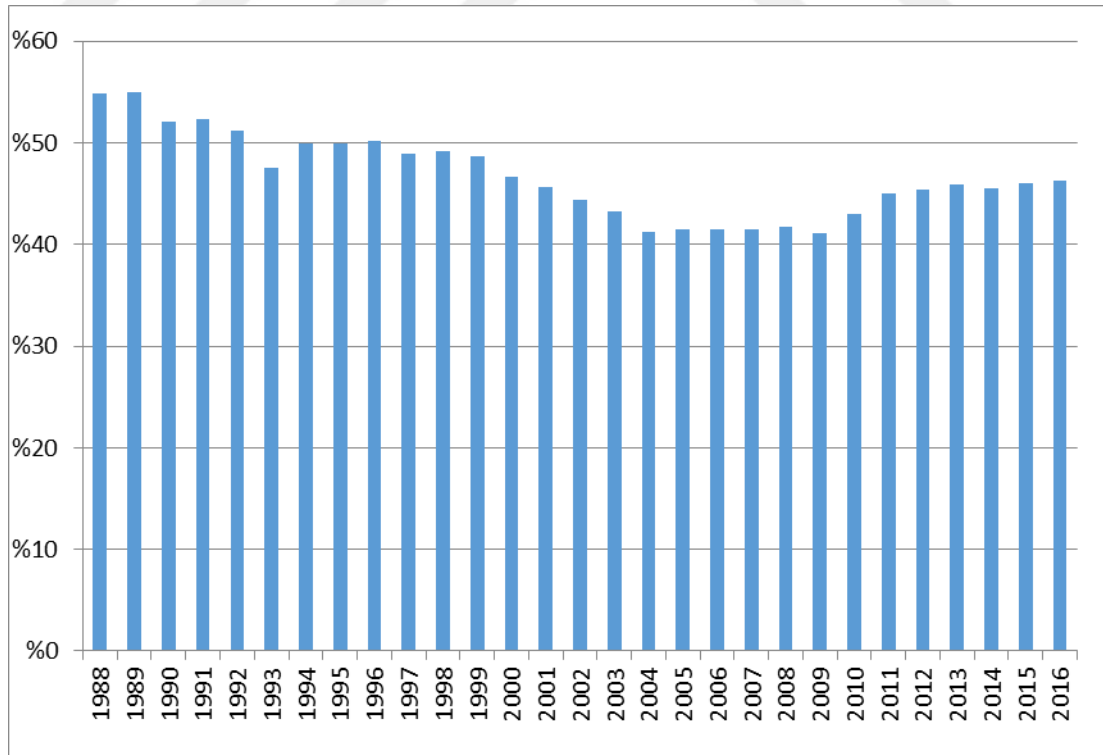
Yeni Keynesyen Teori makroekonomik ekonominin mikro temelleri üzerine inşa edilmesini savunan iktisatçıların oluşturduğu teoridir. Rasyonel beklentileri kabullenip Keynesyen iktisatla harmanlayan bu teori, ücretlerin ve fiyatların katılığını birden fazla nedenle açıklamışlardır. Uzun vadeli sözleşmeler dolayısıyla mali ücretler yapışkan bir yapıda olduğundan talepte meydana gelen bir artış veya azalış üretimde değişime neden olacaktır. Yeni Keynesyen görüş doğal işsizlik

oranında meydana gelen problemi çözmek adına analizler geliştirmiştir. Ekonomide meydana gelen bir şok sonucu işsizlik arttığında şokun ortadan kalkması işsizlik oranını eski düzeyine getirmemektedir. Özetle yaşanan bir şok sonucu artan işsizlik doğal işsizlik oranının artmasına neden olmaktadır. Bu durum istihdamın azalması anlamına gelmektedir. İstihdamın azalması ekonomi açısından istenmeyen sonuçlar doğurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Yeni Keynesyen görüş doğal işsizlik oranında meydana gelen artış sorunuyla ilgilenmektedir (Parasız ve Bildirici: 2002: 368).

2.5. TÜRKİYE’DE İSTİHDAM

İstihdam ülke ekonomisinde üretim faktörlerinden olan emeğin üretim sürecine katılma durumunu göstermektedir. İstihdamın durumunu analiz etmek üretimin ve ekonominin önemli bir göstergesi olması açısından önem arz etmektedir.

Şekil 2.1. Türkiye İstihdam Oranı (1988-2016)

Kaynak :SIPRI, www.sipri.org, (26.03.2018)

Türkiye'nin 1988-2016 yılları arasındaki dönem için istihdam oranı Dünya Bankası veri tabanından elde edilerek Şekil 2.1. oluşturulmuştur. Şekil 2.1. incelendiğinde istihdamın 1988-2016 yılları arası boyunca % 40-% 60 düzeyi aralığında değiştiği görülmektedir. 1988 yılında % 54,8 olarak gerçekleşen istihdam oranı 1988-1992 yılları arasında % 50 oranının üzerinde gerçekleşmiştir. 1993 yılında % 47.5 olarak gerçekleşen istihdam oranında ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir. 1996 yılında % 50 olarak gerçekleşen istihdam oranı daha sonraki yıllarda % 50'nin sürekli olarak altında gerçekleşmiştir. 1996-2003 yılları arasında azalma eğiliminde olan savunma harcamaları 2004-2009 yılları arasında yaklaşık olarak aynı oranda kalmıştır. 2009 yılından itibaren genel olarak artma eğilimine giren istihdam oranı 2016 yılından % 46,33 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 22 Mart 2018).

Türkiye'nin Kurumsal olmayan nüfusunun işgücü durumunu gösteren Tablo 2.1. TÜİK'ten edinilen verilerle hazırlanmıştır. 1988-2016 yıllarına ait verileri içeren Tablo 2.1.'den kurumsal olmayan nüfusun 2004 yılı hariç olmak üzere sürekli arttığı tespit edilmektedir. 1988 yılında 33 milyon 746 bin olan kurumsal olmayan nüfus 2016 yılında 58 milyon 720 bine artmıştır. İşgücü ise 1988 yılında 19 milyon 391 bin kişi iken 2016 yılında 30 milyon 535 bin kişi olmuştur. Bu dönem içerisinde istihdam edilenlerin sayısı artarken istihdam oranının azaldığı yıllar bulunmaktadır. Bu durumun nedeni işgücü artışının istihdam artışından fazla olmasından kaynaklanmaktadır. 1995 yılında istihdam oranı % 50 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam oranı 1996-2016 yılları arasındaki dönemde ise % 50'nin altında gerçekleşmiştir. 2015 yılında istihdam oranı % 46 iken 26 milyon 621 bin kişi istihdam edilmektedir. 2016 yılında ise istihdam oranı 0.33 birim artarak % 46.33 olmasıyla 27 milyon 205 bin kişi istihdam edilmektedir. 2016 yılında istihdam edilen kişi sayısı 584 bin artmıştır, istihdam oranı da bu artışı takip etmiştir.

Tablo 2.1. Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu (Bin Kişi)

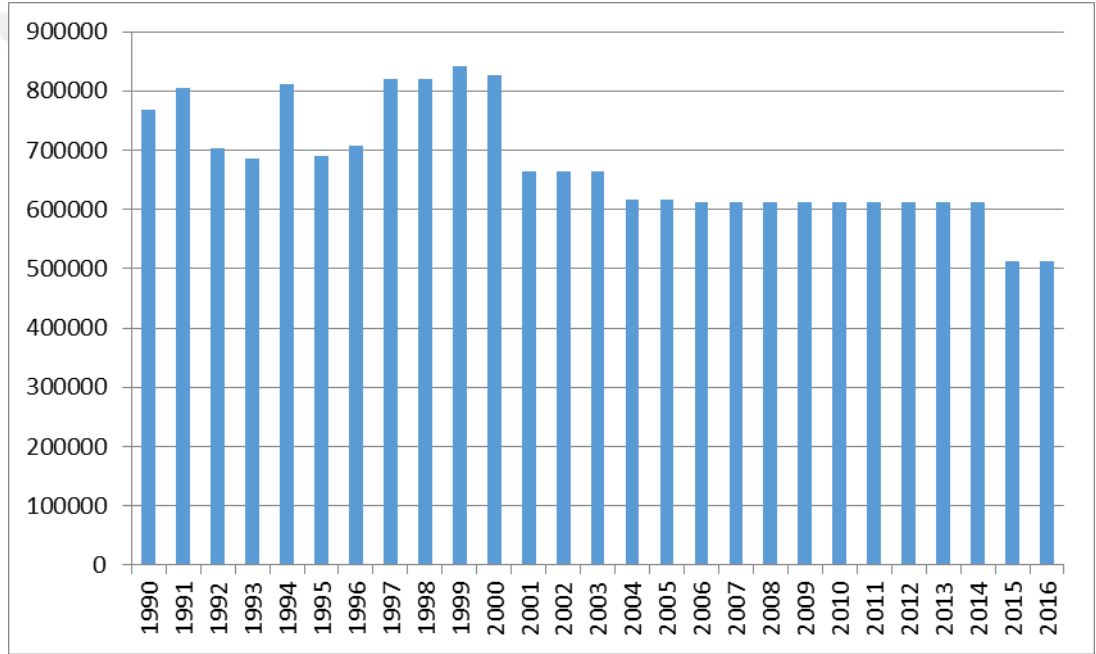
YIL	KURUMSAL OLMAYAN ÇALIŞMA ÇAĞINDAKİ NÜFUS	İŞGÜCÜ	İSTİHDAM EDİLENLER	İSTİHDAM ORANI %
1988	33.746	19.391	17.754	54,82
1989	34.315	19.930	18.222	54,96
1990	35.601	20.150	18.539	52,08
1991	36.869	21.010	19.288	52,33
1992	37.984	21.264	19.459	51,24
1993	38.957	20.314	18.499	47,50
1994	40.038	21.876	20.006	49,97
1995	41.175	22.286	20.586	50,00
1996	42.243	22.697	21.194	50,17
1997	43.299	22.755	21.204	48,97
1998	44.295	23.385	21.778	49,17
1999	45.311	23.878	22.048	48,67
2000	46.211	23.078	21.581	46,70
2001	47.158	23.491	21.524	45,65
2002	48.041	23.818	21.354	44,44
2003	48.912	23.640	21.147	43,24
2004	47.544	22.016	19.632	41,29
2005	48.358	22.454	20.066	41,49
2006	49.174	22.751	20.423	41,55
2007	49.994	23.114	20.738	41,50
2008	50.772	23.805	21.194	41,71
2009	51.686	24.748	21.277	41,16
2010	52.541	25.641	22.594	43,00
2011	53.593	26.725	24.110	44,97
2012	54.724	27.339	24.821	45,36
2013	55.608	28.271	25.524	45,90
2014	56.986	28.786	25.933	45,50
2015	57.854	29.678	26.621	46,00
2016	58.720	30.535	27.205	46,33

KAYNAK: TÜİK, (www.tuik.gov.tr), (22.03.2018)

2.6. TÜRKİYE’NİN ASKERİ PERSONEL İSTİHDAMI

Türkiye’nin askeri personel istihdamı teknolojik gelişmeler ile beraber azalmıştır. Türkiye’nin 1990-2016 yılları için askeri personel istihdamı ve bu istihdamın toplam işgücüne olan oranı Ek-1’de gösterilmiştir. 1990-2016 yıllarına ait Ek-1’de gösterilen askeri personel sayısı ve askeri personel sayısının toplam işgücüne oranı rakamları kullanılarak Şekil 2.2. ve Şekil 2.3. hazırlanmıştır.

Şekil 2.2. Türkiye’nin Askeri Personel Sayısı (1990-2016)

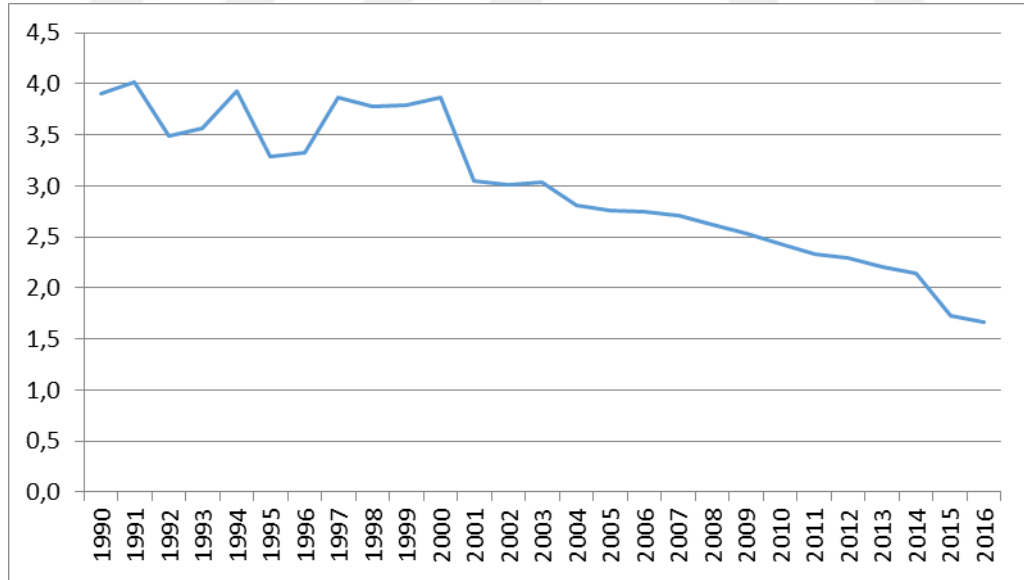
Kaynak: Dünya Bankası (<https://data.worldbank.org/>, 02.02.2018).

Türkiye’nin silahlı kuvvetler personel sayısının yıllar içerisindeki değişimi Şekil 2.2.’de gösterilmiştir. Dünya Bankası veri tabanından elde edilen silahlı kuvvetler personel sayısı verileri 1990 yılından itibaren paylaşılmıştır. Daha önceki yıllara ait verilere ulaşılamamıştır. Türkiye’nin istihdam ettiği askeri personel sayısını gösteren Şekil 2.2.’de 1990 yılında 796 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin askeri personel sayısında 1990 – 2000 yılları arasında artış ve azalışlar yaşanmıştır. Askeri personel sayısı 1994, 1997, 1998, 1999 ve 2000 yıllarında 800

bin kişinin üzerinde seyretmiştir. 2001 yılında bir önceki yıla göre 162 bin kişi azalan askeri personel sayısı 665 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. 2002 ve 2003 yıllarında askeri personel sayısı 664 bin kişidir. 2004-2014 yılları arasında ise 610 bin kişi seviyesinde kalmış, çok az değişim göstermiştir. 2015 ve 2016 yıllarında tekrar bir düşüş yaşanmış ve askeri personel sayısı 100 bin kişi azalarak 512 bin kişi olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2.2.'de Türkiye'de istihdam edilen askeri personel sayısındaki değişimler gösterilmektedir. Bu şekle göre Türkiye'nin askeri personel sayılarında başlangıçta dalgalanmalar olmuştur. İlk on yıllık dönemde daha fazla görülen dalgalanmalar 2000 yılından itibaren azalmıştır. 2000 yılını takip eden yıllarda askeri personel sayısı artma eğilimine girmemiştir. Türkiye'nin askeri personel istihdamının azalmasının sebepleri teknolojik gelişmeler ve nitelikli iş gücüne olan ihtiyacın artmasıdır. Daha fazla kişi yerine nitelikli işgücü istihdam edilmektedir.

Şekil 2.3. Türkiye'nin Askeri Personel Sayısının İşgücüne Oranı (1990-2016)

Kaynak: Dünya Bankası (<https://data.worldbank.org/>), (02.02.2018).

Türkiye'nin 1990-2016 yılları arasında askeri personel sayısının toplam işgücüne olan oranı Şekil 2.3.'te gösterilmiştir. Dünya Bankası'ndan edinilen

verilerle hazırlanan şekilde askeri personel sayısının toplam işgücüne olan oranının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1990 yılında % 3.9 olarak gerçekleşen oran 2000 yılına kadar artış ve azalışlar göstermiştir. 2000 yılında % 3,8 olarak gerçekleşen oran 2001-2016 yılları arasında azalmıştır. Şekil 2.2.'de görüldüğü üzere 2004-2014 yılları arasında askeri personel sayısı az bir farkla aynı kalmıştır. Ancak aynı yıllar için askeri personel sayısının toplam işgücüne oranı azalmıştır. 2004 yılında % 2,8 olan oran 2014 yılında %2,1'e düşmüştür. Bu durumun nedeni askeri personel sayısı aynı kalırken işgücünün artmasıdır.

Şekil 2.2. ve Şekil 2.3. beraber değerlendirildiğinde istihdam içerisinde askeri personel sayısının çok büyük bir yer kaplamadığı görülmektedir. Türkiye'nin askeri personel sayısının işgücüne oranı 1990-2000 yılları arasında artış ve azalışlarla dalgalı bir seyir izlemektedir. 2000 yılından itibaren ise söz konusu oran azalma eğilimine girmiştir. İstihdam edilen askeri personel sayısının değişmediği 2004-2014 yılları arasında Türkiye'nin askeri personel sayısının işgücüne oranı azalmıştır. İşgücü artmakta iken askeri personel sayısının aynı kalmasının bir sonucu olan bu durum, askeri personel sayısının istihdam üzerinde önemli bir etkisi bulunmadığını göstermektedir.

3. BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Savunma harcamaları yüksek rakamlara ulaştığı için ekonomi üzerindeki etkileri açısından dikkat çeken bir konu olmuştur. Devletlerin varlığı sürdürmesi ve bütünlüğünü koruması için gerekli olan savunma harcamalarına ayrılan kaynakların fazlalığı tartışma konusu olmuştur. Fakat devletlerin gücü, savunma harcamalarından beslendiği için bu harcamalar zaruri olarak görülmektedir. Ulusal ve uluslararası çalışmalarda savunma harcamaları ilgi gören bir konu olmuştur. Savaş ve terör olaylarının savunma harcamalarını arttırması bu ilgiyi canlı tutmaktadır.

3.1. LİTERATÜR

Savunma harcamaları konusunda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi inceleyen çalışmalar çoğunluğu oluşturmaktadır. Savunma harcamalarının ekonomiye etkisi konusunda Benoit'in savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisini incelediği 1973 tarihli çalışması öncü olmuştur. Benoit'in çalışmasından sonra bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi konusunda ise az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Benoit (1973), savunma harcamalarının gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye etkisini incelediği çalışmasında ilişkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır. 1950-1965 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye'nin de içinde bulunduğu 44 gelişmekte olan ülke için analizini gerçekleştirmiştir. Savunma harcamalarının gayri safi yurt içi hasılaya oranı olarak tanımlanan savunma yükü ile büyüme oranlarını değerlendirmiştir. Ülke karşılaştırması yapılan çalışmada, savunma yükü fazla olan ülkelerin daha yüksek büyüme oranı gerçekleştirdiği ve savunma yükü daha az olan ülkelerin ise daha düşük büyüme oranı gerçekleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitif ve anlamlıdır.

Kollias(1997), Türkiye'nin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1954-1993 yılları arası dönem için incelediği çalışmasında iki değişken

arasındaki nedenselliği sınamıştır. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Dunne ve Watson (2000), Güney Afrika'nın savunma harcamaları ve istihdam ilişkisini inceledikleri çalışmada VAR yöntemi uygulanmıştır. 1960-1991 yılları arasındaki dönem için gerçekleştirilen analizde Güney Afrika'nın savunma harcamalarının istihdamı uzun dönemde negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sezgin (2000), Türkiye'nin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1924-1996 yılları arasındaki verilerle Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Nedensellik testi sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediği, ekonomik büyümenin savunma harcamalarını etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Sezgin(2003), savunma harcamalarının ekonomiyi pozitif veya negatif olarak etkilemesini savunma harcamalarının bileşimi belirlediği sonucuna ulaşmıştır. Altyapı harcamaları ekonomiyi pozitif olarak etkilerken, ekipman harcamaları ve diğer operasyonel harcamalar negatif yönde etkilemektedir. Savunma harcamaları içerisinde askeri kullanım amacıyla gerçekleştirilen altyapı harcamalarının sivil hayat içinde kullanıldığından pozitif bir etki yaratmaktadır.

Yıldırım ve Sezgin(2003), Türkiye savunma harcamaları ve istihdam ilişkisini 1950-1997 yılları arasındaki dönemi için inceledikleri çalışmada ARDL eşbütünleşme yaklaşımını kullanmıştır. Bu çalışma sonucunda 1950-1997 dönemi için Türkiye'de savunma harcamalarının istihdamı negatif olarak etkilediği ve bu etkinin hem kısa dönemde hem de uzun dönemde geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Giray(2004), Türkiye'nin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1980-2000 talep ve arz yönlü yaklaşımlar açısından açıklamıştır. Savunma harcamalarını yılları arasında ekonomik büyümeye etkilerini eğitim ve sağlık harcamalarını analize dahil ederek incelemiştir. Savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında pozitif ilişki mevcut iken savunma harcamaları ile sağlık harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özsoy (2008), Türkiye'nin savunma harcamaları, bütçe açığı ve gelir dağılımı ilişkisini VAR yöntemini kullanarak incelemiştir. 1965-2004 yılları

arasındaki verilerle gerçekleştirilen çalışma VAR yöntemi ile savunma harcamalarının gelir dağılımını negatif olarak etkilediği sonucuna varılmıştır.

Zhong vd. (2014), G7 ülkeleri için savunma harcamaları ve işsizlik ilişkisini 1988-2012 dönemi için panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Ülkeler arasında karşılaştırmalı bir yöntem kullanılarak gerçekleştirilen analizde Granger nedensellik testi uygulanmış ve 3 farklı sonuca varılmıştır. Kanada, Japonya ve A.B.D. için savunma harcamalarından işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Fransa ve Almanya için ise diğer grubun aksine işsizlikten savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İngiltere ve İtalya için savunma harcamaları ve istihdam arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Uçan vd. (2016), Türkiye'nin savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında 2006-2015 yılları arası dönem için Granger nedensellik testi kullanmıştır. Nedensellik testi ile Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönemde geçerli olan iki boyutlu nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

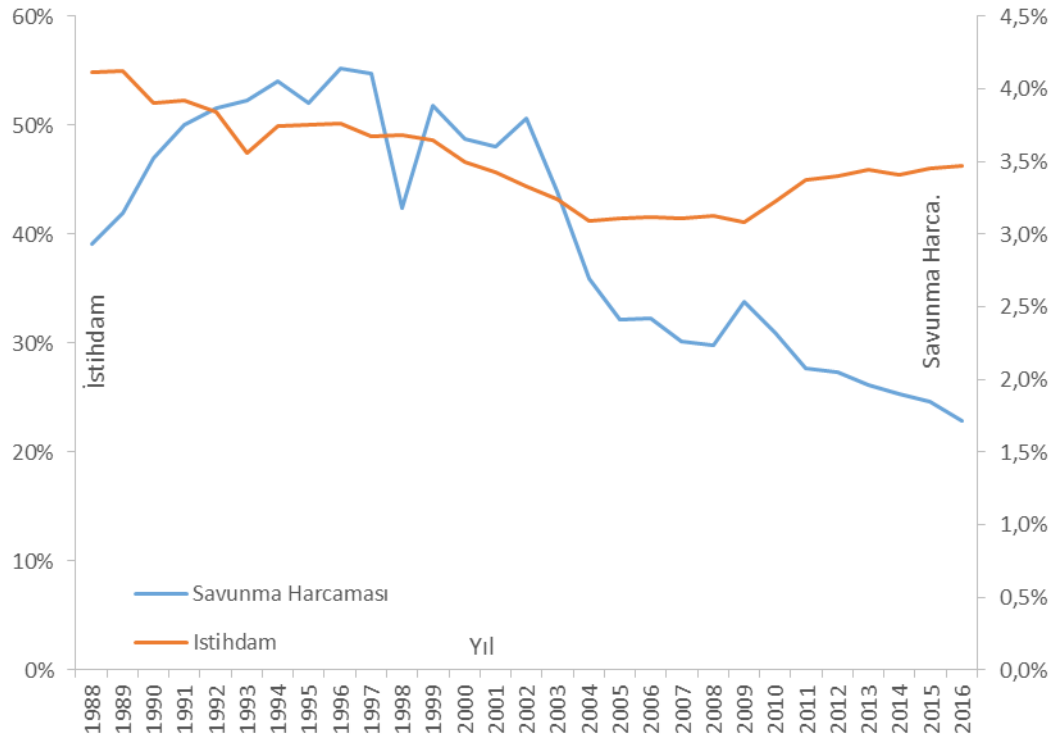
Savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi konusunda yapılan çalışmalar ile ülkelerin ekonomisinin genel durumunun ilişkinin belirlenmesinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Farklı ülkeler için savunma harcamaları ve istihdam ilişkisinin sınındığı çalışmalarda tek yönlü ve çift yönlü sonuçlar çıkması bu farklılığı örneklendirmektedir. İlk olarak savunma harcamaları artışı talebi arttırdığından ekonomiyi canlandırarak istihdamı artışı sonucu doğurmakta yani ilişki pozitif yönlü olabilmektedir. İkinci olarak savunma harcamaları artışı istihdam azalışına neden olabilmektedir. Üçüncü olarak ise savunma harcamaları istihdam ilişkisi çift yönlü olarak gerçekleşebilmektedir.

Türkiye için savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi negatif olarak gerçekleşmiştir. Savunma harcamaları istihdamı olumsuz olarak etkilemektedir. Çelik (1999), 1980-1995 dönemi için ülkemiz savunma harcamaları ve istihdam ilişkisini incelediği çalışmasında uyguladığı regresyon analizi sonucunda negatif

yönlü ilişki tespit etmiştir. Yıldırım ve Sezgin (2003) Türkiye savunma harcamaları ve istihdam ilişkisini daha uzun bir zaman aralığı olan 1950-1997 yılları için incelemiştir. Bu çalışma sonucunda savunma harcamaları artışının istihdamın azalmasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sezgin (2017), hava savunma sanayinin ekonomik analizini yaptığı çalışmada Türkiye hava savunma sanayinin performansını değerlendirmiştir. Bir endüstrinin performansının ölçülmesinde göz önüne alınan kriterler arasında endüstrinin istihdama olan katkısı yer almaktadır. İleri teknoloji düzeyi gerektiren ve yüksek maliyetlere sahip olan hava savunma sanayi sermaye yoğun bir sektör olduğundan bu alanda gerçekleştirilen harcamaların istihdam yaratma kapasitesi düşük olarak gerçekleşecektir. Türkiye havacılık sektöründe 2013 yılında 32.368 kişi istihdam edilmekte iken, 2014 yılında 31.242 kişi istihdam edilmiştir. 2014 yılında istihdam oranı 2013 yılına göre %30 azalmıştır. Türk havacılık sektöründe istihdam edilenleri % 88'i nitelikli elemandan oluşmaktadır. 2014 yılında cirosu ve satış gelirleri artmasına rağmen istihdam ettiği kişi sayısının azalmasının nedeni hava savunma sanayinin teknoloji odaklı ve sermaye yoğun bir endüstri olmasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 3.1.Savunma Harcamaları/GSYİH Oranı ve İstihdam Oranı

Kaynak: World Bank, <https://data.worldbank.org/>, (02.02.2018).

Türkiye'nin savunma harcamaları ve istihdam ilişkisinin 1980-2016 yılları arasındaki durumunu göstermek için Dünya Bankası veri tabanından elde edilen verilerle Şekil 3.1. hazırlanmıştır. Şekil 3.1.'de sağ tarafta yer alan dikey sütunda istihdam oranı, sol tarafta yer alan dikey sütunda savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı % olarak gösterilmiştir. Yatay ekseninde ise verilerin ait olduğu yıllar gösterilmiştir. Savunma harcamaları artışı istihdam yaratma konusunda olumsuz etkiye neden olduğu şekilde görülmektedir. 1988-1993 yılları arasında savunma harcamaları/GSYİH oranı artış göstermekte iken istihdam oranı azalmaktadır. Savunma harcamaları/GSYİH oranı ile istihdam oranı arasında ters yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı ve soğuk savaş döneminin sona erdiği yıllara denk gelen bu dönemde dünya savunma harcamaları azalmakta iken Türkiye savunma harcamaları artmıştır. Bu dönemde Türkiye savunma harcamalarının dünya savunma harcamaları seyrinden farklılık göstermesinin nedeni Türkiye'de yaşanan terör olaylarıdır. 1994-2009 yılları arasında istihdam oranı azalan bir seyir izlemekte iken savunma harcamaları/GSYİH oranı artışlar ve azalışlar göstermektedir. Savunma harcamaları bu dönemde ulusal ve uluslararası faktörlerden etkilenecek şekilde değişim göstermiştir.

Şekil 3.1.'de 2009-2016 yılları savunma harcamaları/GSYİH oranı azalmakta iken istihdam oranı artmaktadır. Savunma harcamaları/GSYİH oranı ve istihdam oranı arasındaki şekilde de görülen negatif yönlü ilişki savunma harcamalarının niteliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin savunma harcamaları büyük oranda personel harcamalarından oluştuğundan, savunma harcamaları artışı efektif talebi arttırmamaktadır. Savunma harcamaları içinde sermaye yoğun ve ileri teknoloji askeri silahlar ve teçhizatlara ayrılan kısım istihdamın olumsuz olarak etkilenmesine neden olmaktadır. Savunma sanayi ileri teknoloji kullandığından gerçekleştirdiği üretim sermaye yoğun üretim, gerçekleştireceği istihdam ise nitelikli işgücü ile olacaktır. Bu nedenlerle savunma harcamaları gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye için istihdamı negatif olarak etkilemektedir.

4. BÖLÜM

MODEL, VAR ANALİZİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmanın bu bölümünde savunma harcamaları ve istihdam ilişkisini tespit etmek amacıyla Türkiye'ye yönelik model oluşturulmuş ve kullanılan ekonometrik yöntem tanıtılarak ulaşılan sonuçlar belirtilmiştir. Ekonometrik yöntem olarak seçilen VAR yöntemi ve bu yöntemin uygulanabilmesi için Phillips Perron birim kök testi uygulanmıştır. VAR analizi için gecikme uzunluğu seçildikten sonra VAR modelinin istikrarlılığı sınanmıştır. Etki-tepki analizi sonucunda elde edilen grafikler yorumlanıp, varyans ayrıştırması yapılmıştır.

4.1. VAR MODELİ

Vektör Otoregresif Model(VAR), modeli oluşturan değişkenlerin birbirleriyle olan dinamik ilişkisini göstermek için kullanılan zaman serisi modelidir. Yapısal model üzerinde kısıtlama yapmadan analiz yapmayı sağlayan VAR Modeli yaygın olarak kullanılmaktadır. VAR modelinin önemli bir avantajı, tüm değişkenlerin içsel olması yani tüm değişkenlerin içsel veya dışsal olarak belirlenmemesidir. Değişkenlerin tümünün içsel olması önemli bir noktadır. Çünkü eşanlı modellerdeki tahmin edilebilirlik gereksinimi sistemdeki tüm denklemlerde belirlenmektedir. VAR modeli, değişkenlerin sadece kendi gecikmelerinin kombinasyonundan fazlasına bağlı olmasına izin vermektedir. Bu özellikleri VAR modelini esnek bir hale getirmektedir.

Var modeli, birden fazla bağımlı değişken içermektedir. İki değişkenli VAR modeli basit haliyle (4.1) numaralı denklemler ile aşağıda gösterilmektedir. (Brooks, 2008:290).

$$y_{1t} = \beta_{10} + \beta_{11}y_{1t-1} + \dots + \beta_{1k}y_{1t-k} + \alpha_{11}y_{2t-1} + \dots + \alpha_{1k}y_{2t-k} + \mu_{1t} \quad (4.1)$$

$$y_{2t} = \beta_{20} + \beta_{21}y_{2t-1} + \dots + \beta_{2k}y_{2t-k} + \alpha_{21}y_{1t-1} + \dots + \alpha_{2k}y_{1t-k} + \mu_{2t}$$

Modelde y_{1t} ve y_{2t} değişkenlerinin cari değerleri k dönem önceki iki değişkenin değerlerinden ve hata terimlerinden etkilenmektedir. VAR modelinde, hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olduğu varsayımı modele herhangi bir kısıt getirmemektedir. Bu durumun nedeni, değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılması yoluyla otokorelasyon probleminin üstesinden gelinmesidir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96).

VAR modeli analizinde tüm değişkenlerin durağan olması yani birim kök içermemesi gerekmektedir. VAR analizi başlamadan önce kullanılacak zaman serilerinin birim köklerinin analizi gerçekleştirilmelidir. Çünkü durağan olmayan seriler kullanılarak yapılan analizlerde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılacaktır. Sahte regresyon sorununu önlemek için durağan olmayan seriler farkı alınarak durağan hale getirilmektedir. Değişkenlerin ortalama, varyans ve kovaryanslarının zamana bağlı olup olmadığını tespit ederek durağanlıklarına karar verilmektedir. Kullanılan seri durağanlık koşulunu sağladığında; ortalama, varyans ve kovaryans değerleri zamana göre değişiklik göstermeyecektir (Gujarati, 2001: 713).

VAR analizinde elde edilen sonuçlar etki tepki fonksiyonları ve varyans analizi teknikleri kullanılarak yorumlanmaktadır. Etki tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerindeki standart sapmalık bir şokun içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerini nasıl etkileyeceğini göstermektedir. Varyans ayrıştırması yapılarak modeldeki değişkenlerin varyanslarındaki değişimin kaynakları tespit edilmektedir. Bu tespit bütün değişkenlerin varyansındaki değişimin ne kadarının kendi gecikmesinden ve ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını yüzde olarak göstermektedir (Uçan ve Yardım, 2009: 137).

4.2. VERİ SETİ

Türkiye'nin savunma harcamaları ve istihdam ilişkisinin sınındığı çalışmaya kontrol değişkenleri de eklenmiştir. Modelde yer alan bağımlı değişken istihdamın nüfusa oranı (employment) olarak belirlenmiştir. Modeldeki diğer değişkenler savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı (military over GDP), kişi başına düşen GSYİH (reel GDP per capita), mal ve hizmet ihracatının GSYH'nin %si (exports over GDP) ve yatırımın (investment) GSYİH'ye oranı olarak belirlenmiştir.

Değişkenlerin sıralamasına literatüre bakılarak karar verilmiştir. Sayılan değişkenler kullanılarak (4.1) nolu denklem oluşturulmuştur.

$$\ln Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 M_{it} + \beta_2 P_{it} + \beta_3 X_{it} + \beta_4 I_{it} + \epsilon_{it} \quad (4.2)$$

Modelde yer alan Y istihdam oranını göstermektedir ve denklemin bağımlı değişkeni olarak belirlenmiştir. β_0 sabit terimi göstermekte iken $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ ve β_4 eğim katsayılarını göstermektedir. ϵ_{it} modelin hata terimini ifade etmektedir.

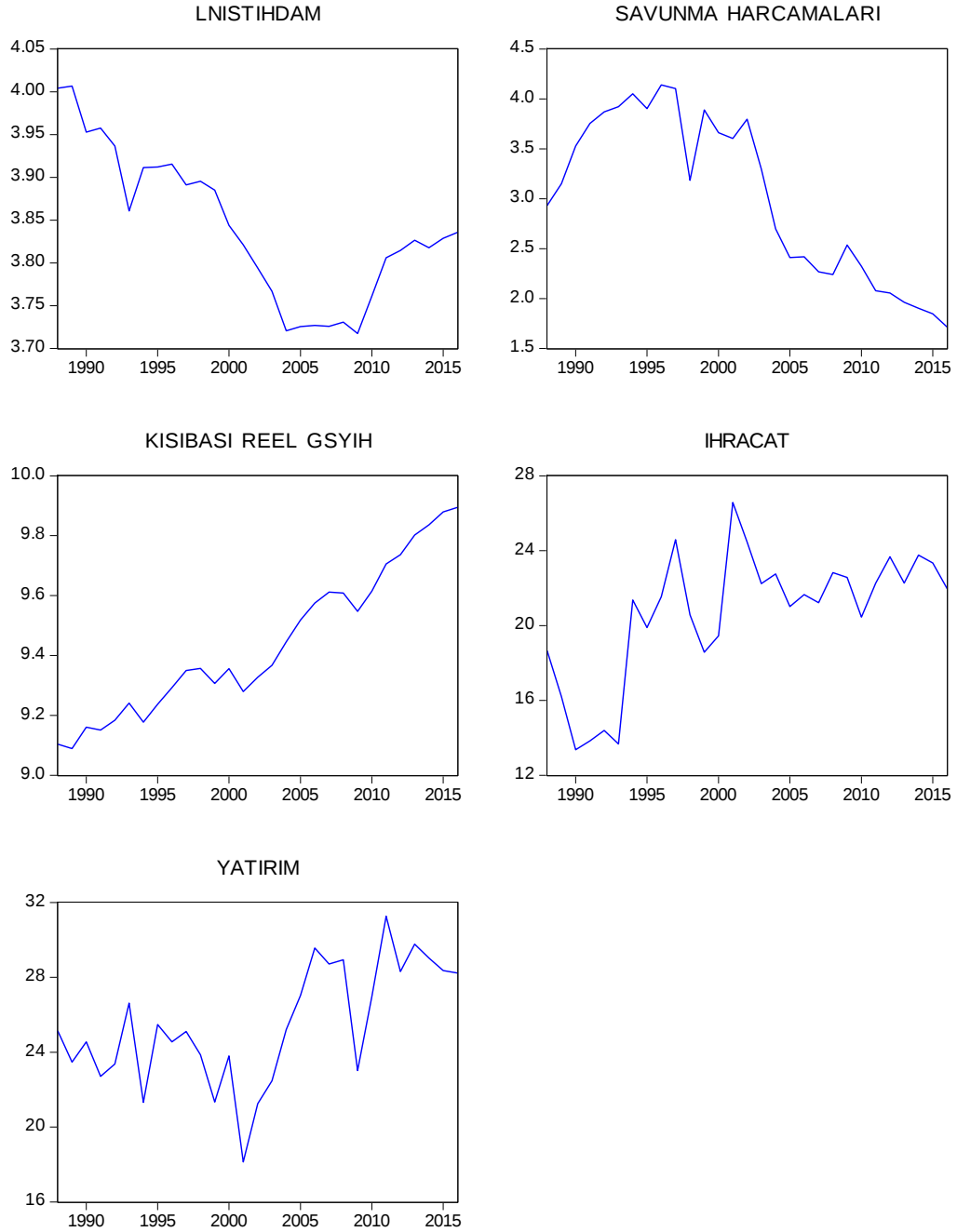
Türkiye için 1988-2016 yılları arasında savunma harcamaları istihdam ilişkisinin incelenmesi amacıyla (4.1) nolu denklem ile vektör otoregresif yöntemi (VAR) kullanılmıştır. Tez için kullanılan veri setlerine Dünya Bankası'nın veri tabanından ulaşılmıştır. Modelde kullanılan değişkenlerin 1988-2016 dönemi için aldığı değerleri gösteren veri seti Ek-3'te yer almaktadır.

Tablo 4.1. Veri Seti

$\ln Y$	Nüfus oranına göre istihdam, 15+, toplam (%) (ulusal tahmin)
M_{it}	Savunma harcamaları (GSYİH'nin %'si)
P_{it}	Kişi başına düşen GSYİH (Sabit Fiyatlar Ulusal Para Birimi Cinsinden)
X_{it}	Mal ve hizmet ihracatı (GSYH'nin %si)
I_{it}	Yatırım (GSYİH'nin %si)

Modelde kullanılan değişkenler yıllık olarak alınmıştır. Bu nedenle mevsimsel etkilerden arındırılmaya gerek duyulmamıştır. Modelde kullanılan değişkenlerin 1988-2016 yılları arasındaki değişimi Şekil 4.1. ile gösterilmiştir.

Şekil 4.1. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Seyri (1988-2016)

4.3. PHİLLİPS-PERRON(PP) BİRİM KÖK TESTİ

Modelde yer alan değişkenler birim kök içeriyorsa değişkenler durağan değildir. Stokastik bir sürecin durağan olmaması ortalama, varyans ve kovaryans değerlerinin zamana bağlı olmaması anlamına gelmektedir. Modelde yer alan değişkenlerin durağan olmaması yapılacak regresyonun sahte regresyon sorunu

içermesine neden olmaktadır. Bu nedenle durağan olmayan bir seri farkı alınıp durağanlık koşulu sağlandıktan sonra analize geçilmektedir.

Bu bölümde Türkiye için oluşturulan modelden elde edilen sonuçlara yer verilmektedir. Türkiye için oluşturulan model üzerine VAR analizinin uygulanabilmesi için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle model tahminine başlamadan önce modelde yer alan bütün değişkenler Phillips-Perron (PP, 1998) birim kök testine tabi tutularak durağanlıkları sınanmıştır.

Tablo 4.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	DÜZEYDE		BİRİNCİ FARK	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LNİSTİHDAM	-1.953325 (0.3045)	-0.768709 (0.9569)	-4.681804 (0.0009)***	-5.468603 (0.0007)***
SAVUNMA HARCAMALARI	-0.379576 (0.8998)	-3.243056 (0.0968)	-5.695184 (0.0001)***	-6.068906 (0.0002)***
LNBYÜME	0.981963 (0.9952)	-2.202095 (0.4702)	-5.634123 (0.0001)***	-5.601002 (0.0005)***
İHRACAT	-2.12437 (0.2371)	-2.971407 (0.1574)	-7.196283 (0.0000)***	-8.277750 (0.0000)***
YATIRIM	-2.478966 (0.1311)	-3.534048 (0.0549)	-8.155235 (0.0000)***	-8.006794 (0.0000)***

Not: Δ Birinci fark anlamına gelir. Parantez içindeki değerler Ho hipotezinin reddedilme olasılığını gösterir. Phillips-Perron testine göre boş hipotez seride birim kök var veya seri durağan değil şeklinde iken Ha ise seride birim kök yok veya seri durağan şeklindedir. “***”. %1 anlamlılık düzeyinde Ho hipotezinin reddedilme olasılığını gösterir.

Tablo 2’de Phillips Perron birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir. Phillips Perron birim kök test sonuçlarına göre tüm değişkenler birinci farklarında durağan

çıkılmıştır [I(1)]. Çalışmada değişkenler birinci farkları alınarak durağan hale getirildikten sonra VAR analizi uygulanmıştır.

VAR modeli öncesinde gecikme uzunluğu AIC bilgi kriterine göre 3 olarak seçilmiş ve değişkenlerin birinci farkı alınıp durağan hale getirildikten sonra analize geçilmiştir.

Tablo 4.3. VAR Analizi için Gecikme Uzunluğu seçimi

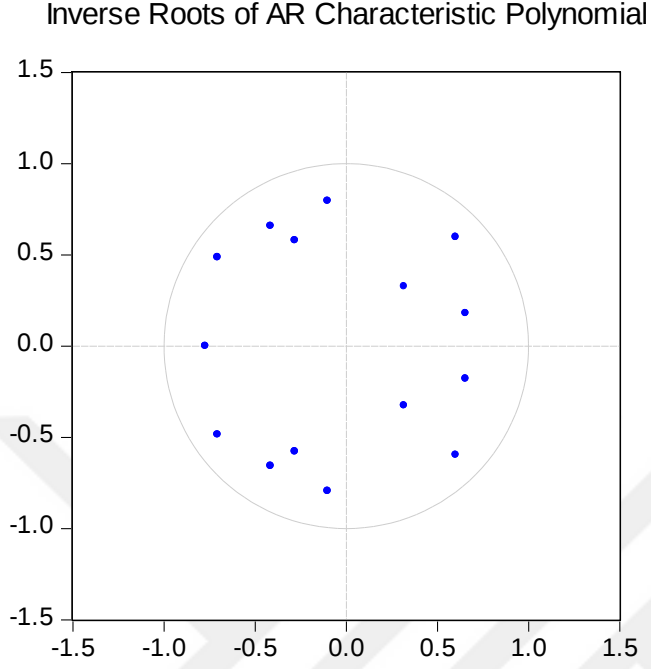
Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-7.775277	NA*	1.91e-06*	1.022022	1.265797*	1.089635*
1	12.92286	31.46117	2.83e-06	1.366171	2.828822	1.771849
2	38.96064	29.16232	3.43e-06	1.283149	3.964675	2.026890
3	75.67553	26.43472	3.17e-06	0.345957*	4.246360	1.427763

Not: * kritere göre seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir. Her bir test %5 seviyesinde olmak üzere, LR: sequential modife edilmiş LR test istatistiği, PE: Nihai tahmin hatası, AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriterini göstermektedir.

Birinci farkında durağan olan I(1) olan değişkenler için kısa dönemli bir analiz olan VAR modeli yapılmıştır.

4.4. VAR MODELİNİN İSTİKRARLILIĞI

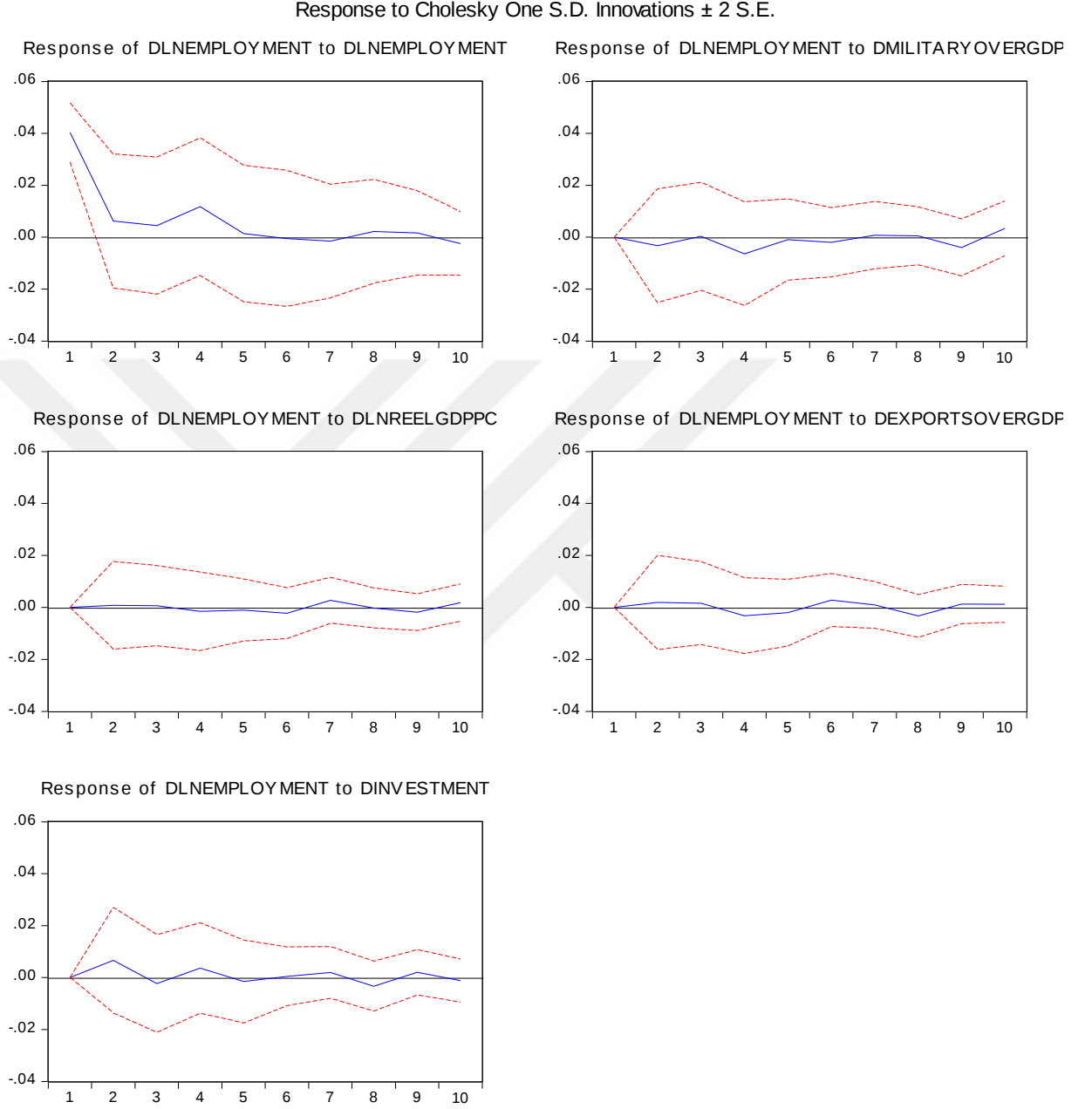
Şekil 4.2. VAR Modelinin İstikrarlılığı

Şekil 1'göre karakteristik köklerin tamamı birim çemberin içinde yer almaktadır. Köklerin tamamının birim çemberin içinde yer alıyor olması VAR modelinin istikrarlı olduğu anlamına gelmektedir.

4.5. ETKİ TEPKİ FONKSİYONLARI

Tablo 4.4. VAR Analizinden Çıkan Etki-Tepki Fonksiyonları

VAR modelinin istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığını tespit edildikten sonra değişkenlerin etki-tepki fonksiyonları incelenmiştir. Etki tepki fonksiyonları aracılığıyla sırayla bütün değişkenler için, her bir değişkende oluşan pozitif bir standart sapmalı şok karşısında logaritmik istihdam oranının tepkileri incelenmektedir.

Etki tepki fonksiyonlarının yer aldığı Tablo 4.4.'te değişkenlerin her birindeki pozitif bir şok karşısında istihdamın tepkisi görülmektedir. 1. Grafikte istihdamın kendisine olan tepkisi pozitiftir. 2. grafikte istihdamın savunma harcamalarının GSYİH'ye oranına olan tepkisi negatiftir. Bu durum teoriyle uyumludur. Savunma harcamalarının istihdam ile ilişkisi negatif olarak gerçekleşmektedir (Yıldırım ve Sezgin, 2003). 3. grafikte istihdamın büyüme oranına olan tepkisi çoğunlukla negatiftir. 4. grafikte istihdamın ihracatların GSYİH'ye oranına olan tepkisi dalgalı bir seyir izlemekle birlikte 3. döneme kadar tepkisi pozitif olup daha sonra sıfır çizgisini keserek aralarındaki ilişki negatife dönmektedir. Son olarak 5. grafikte istihdamın yatırımın GSYİH'ye oranına olan tepkisi 3. döneme kadar pozitif olmakla birlikte, daha sonra kısa bir süreliğine negatife dönmekte ve tekrar pozitif olmaktadır. Bu durum teoriyle uyumludur.

4.6. VARYANS AYRIŞTIRMA

Tablo 5. Varyans Ayrıştırma Sonuçları

	DLNEMPLOYMENT	DMİLTARYOVERGDP	DLNREELGDP	DEXPORTSOVERGDP	DINVESTMENT
0.040332	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
0.041531	96.55460	0.634596	0.035691	0.206976	2.568139
0.041869	96.12601	0.630560	0.058433	0.353195	2.831801
0.041869	93.12306	2.648023	0.174667	0.835425	3.218820
0.044360	92.73247	2.676469	0.226420	1.045350	3.319293
0.044557	91.92711	2.852053	0.487800	1.433787	3.299248
0.044725	91.35825	2.858836	0.850714	1.465500	3.466700
0.045029	90.36946	2.832625	0.841459	1.993860	3.962592
0.045333	89.29524	3.557717	0.993221	2.050340	4.103482
0.045593	88.57580	4.066203	1.140694	2.092921	4.124385

Tablo 5'de varyans ayrıştırması analizi yapılarak istihdam oranı üzerinde etkisi en fazla gerçekleşen değişken veya değişkenlere karar verilmeye

alışılmaktadır. Makroekonomik bir büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması aracılığıyla belirlenmektedir.

Varyans ayrıştırma sonuçlarına bakıldığında ve 10. Döneme gelindiğinde istihdamın %88.57'sinin kendisi tarafından açıklandığını, takiben ikinci olarak %4.12 ile yatırım/GSYİH oranının; üçüncü olarak %4.06 ile savunma harcamaları/GSYİH oranının; dördüncü olarak %2.09 ile ihracatların GSYİH'ye oranının ve son olarak %1.14 ile büyüme oranının açıkladığı görülmektedir. Bağımlı değişkenimiz olan istihdamı en fazla etkileyen değişken yatırım/GSYİH oranı iken, etkileme düzeyini sırasıyla savunma harcamaları/GSYİH oranı ve büyüme oranı takip etmektedir.

Sonuç olarak, yapılan VAR analizi, istihdamı etkileyen en önemli değişkenlerden birinin savunma harcamalarının GSYİH'ye olan oranı olduğunu ve bu iki değişken arasındaki negatif ilişkinin varlığını doğrulamaktadır.

SONUÇ

Savunma harcamaları devletlerin iç ve dış güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği bir kamu harcaması olarak bütçe içerisinde yer almaktadır. Ulusal ve uluslararası koşullar ile şekillenen savunma harcamaları devlet bütçelerinde önemli yer kaplamaktadır. Soğuk Savaş dönemiyle artan savunma harcamaları, ülkelerin birbirlerinin savunma harcamalarını hangi düzeyde belirleyeceğine dair kararlarını etkilemesiyle farklı bir aşamaya geçmiştir. Savunma harcamaları soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle azalmaya başlamış; fakat terör olayları ve bölgesel tehditler savunma harcamalarını tekrar arttırmıştır.

Savunma harcamaları sermaye yoğun ve nitelikli iş gücü gerektiren bir üretim süreci olduğundan ekonomik etkileri büyük önem arz etmektedir. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme ilişkisi hakkında iki ana yaklaşım bulunmaktadır. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünün pozitif olduğunu savunan Keynesci yaklaşım iken, Neo-Klasik yaklaşım söz konusu ilişkinin negatif olduğunu savunmaktadır. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığını ileri süren analizler de bulunmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye savunma harcamaları ve istihdam ilişkini belirlenmeye çalışılmıştır. Savunma harcamaları ve istihdam konusunda genel bilgilere ve Türkiye verilerine değinildikten sonra ilişkinin yönü incelenmiştir. Savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi ülkeden ülkeye farklı sonuçlar vermektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda ülkelerin ekonomik yapısı doğrultusunda ilişkinin gerçekleştiği saptanmıştır. İstihdam oranını etkileyen faktörler içinde savunma harcamalarının gücü nispeten zayıf kalmaktadır. Türkiye için yapılan önceki çalışmalar doğrultusunda beklenen işaret ilişkinin negatif olarak gerçekleşmesidir. Uygulanan VAR modeli sonucunda savunma harcamalarının istihdamı negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç literatürle uyumludur.

Türkiye için 1988-2016 döneminde savunma harcamaları ve istihdam ilişkisini değerlendirmek amacıyla model oluşturulmuştur. Oluşturulan model VAR analiziyle tahmin edilmiştir. VAR modelini uygulayabilmek amacıyla öncelikle serilerin durağanlığı sınanmıştır. Phillips Perron birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenler birinci farklarında durağan hale getirilerek VAR analizi uygulanmıştır. VAR analizi için gecikme uzunluğu seçilmiş ve VAR modelinin istikrarlılığı

sınanmıştır. Etki tepki fonksiyonları sonuçları yorumlandığında, istihdam oranının savunma harcamalarının GSYİH'ye oranına olan tepkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Varyans ayrıştırması sonucunda ise istihdam üzerinde etkisi en fazla gerçekleşen değişkenlere karar verilmiştir.

Türkiye savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi 1988-2016 dönemi için incelendiği bu çalışmada uygulanan ampirik yöntem sonucunda negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülke ekonomileri için savunma harcamaları istihdamı negatif olarak etkilemektedir. Türkiye geliştirmekte olan ülkeler arasında yer aldığından ve istihdam oranı tam istihdam oranından daha düşük olduğundan savunma harcamaları ve istihdam ilişkisi negatif yönlü olarak gerçekleşmektedir. Türkiye'nin savunma harcamaları üretken faaliyet alanlarında azalmayla finanse edileceği için istihdamı negatif olarak etkilemektedir. İstihdam oranını etkileyen birçok faktör bulunmakta iken savunma harcamaları istihdamı etkileme gücü düşük olan bir faktördür. Savunma sanayi ve savunma harcamalarının sermaye yoğun ve nitelikli işgücü gerektiren üretim süreci negatif yönlü ilişkiyi açıklayan nedenler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Akal, M., Doğruyol, A. ve Bilişli, K. (2011). “Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye-İran Savunma Harcamaları Nedenselliği Testi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 23, ss. 1-15.
- Aktan, C. C. (2001). *Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Akyıldız, H. (2006). *Türkiye’de İstihdamın Analitik Dinamiği*, Asil Yayınlan, Ankara.
- Altuntepe, N. (2009). “2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi”, *SDÜ Vizyoner Dergisi*, C: 1, Sayı: 1, ss. 132-142.
- Aren, S. (2008). *İstihdam Para ve İktisadi Politika* (15. Baskı), İmge Yayınevi, Ankara.
- Aslan, M. H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Benoit, E. (1973). “Growth Effects of Defence in Developing Countries”, *International Development Review*, C: 14, No: 1, ss. 2-10.
- Bulutoğlu, K. (2003). *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Brzoska, M. (1995). “World Military Expenditures”, *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), *Elsevier Science B.V.*, Amsterdam, ss. 45-67.
- Chletsos, M. and Kollias, C. (1995). “The Demand for Turkish Military Expenditure 1960–1992”, *Cyprus Journal of Economics*, C:8 No:1, ss. 64–74.
- ÇELİK, T. (1999). “Askeri Harcamalar ve Ekonomik Etkileri Türkiye Üzerine Bir İnceleme(1980-1995)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dirimtekin, H. (1981). *Makro İktisat*, Bizim Kitabevi, Eskişehir.
- Dunne, P. ve Watson, D. (2000). “Military Expenditure and Employment in South Africa”, *Defence and Peace Economics*, C: 11, No: 4, ss. 587-596.

- Düğer, İ. H. ve Dulupçu, M. A. (2000). *İktisada Giriş*, Graphis Yayınları, İstanbul.
- Ercan, M. (2006). *Kayıtdışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü*, Comart Yayınları, Ankara.
- Giray, F. (2004). “Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 5, No: 1, ss. 181-199.
- Güney, A. (2009). “İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri”, *Kamu-İş Dergisi*, C: 10, No: 4, ss. 135-159, (Çevrimiçi) <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/1046.pdf>, 22 Nisan 2018.
- Görkem, H. ve Işık S. (2008). “Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 25, No: 2, ss. 405-424.
- Gujarati, N. ve Porter, D.C., (2001). *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Kalyoncu, H., ve Yücel, F., (2006). “An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey and Greece”, *Journal of Economic*, C: 33, No: 5, ss. 336-343.
- Karaarslan, E. (2010). *Kayıtdışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri Türkiye Örneği*, Mali Hizmetler Derneği, Ankara.
- Koban, E. (1998). “Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye’deki Gelişimi”, *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı*, Sayı: 355, Ocak, Ankara, ss. 40-54.
- Kollias, C. (1997). “Defense Spending and Growth in Turkey 1954-1993: A Causal Analysis”, *Defense and Peace Economics*, C: 8, No: 2, ss. 189-204.
- Kollias, C. and Paleologou, S.M. (2010). “Growth, Investment and Military Expenditure in The European Union-15”, *Journal of Economic Studies*, C: 37, No: 2, ss. 228–240.
- Korkmaz, A. ve Korkut, G. (2012). “Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 17, S: 2, ss. 42.

- MSB (Milli Savunma Bakanlığı), (1998). *Beyaz Kitap Savunma*, Ankara.
- Murat, S. (2007). *Dünden Bugüne İstanbul'un İşgücü ve İstihdam Yapısı*, İTO Yayınları, İstanbul.
- Özgen, F. ve Güllüoğlu, B. (2004). "Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi", *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, C: 31, No: 1, ss. 93-114.
- Özgüven, A. (1996). *İktisat Bilimine Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Parasız, İ. ve Bildirici, M. (2002). *Modern Emek Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Paya, M. (2007). *Makro İktisat*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Pekin, T. (1993). *Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir, İstihdam*, Bilgehan Basımevi, İzmir.
- Sezgin, S. (2000). "A Casual Analysis of Turkish Defence-Growth Relationships", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: 55, No: 2, ss: 113-123.
- Sezgin, S. (2003). Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi, *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz Dergisi*, C: 5, ss. 1-5.
- Sezgin, S. ve Yıldırım, J. (2002). "The Demand for Turkish Defence Expenditure", *Defence and Peace Economics*, C: 13, No: 2, ss. 121-128.
- Sezgin, Ş., Gunduz, G. ve Sezgin, S. (2008). Güneydoğu Terör Olaylarının Ekonomik Sonuçları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C: 3, No: 1, ss. 1-17.
- Sezgin, Ş. (2017). *Hava Savunma Sanayinin Ekonomik Analizi*, Nisan Kitabevi, Eskişehir, ss. 25-28.
- SIPRI (The Stockholm International Peace Research Institute), <http://www.sipri.org> (26.03.2018).
- Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>, (22.03.2018).
- Türkay, O. (2005). İktisada Giriş, Anadolu Üniversitesi Yayinevi, Eskişehir.
- Türkbal, A. (2005). *Makro İktisat*, Aktif Yayinevi, İstanbul.

Uçar, İ. (2003). Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Uçan, O., Öztürk, M. B. ve Akyıldız, A. (June 2016). “The Depence Spending-Growth Nexus In Turkey”, *European Scientific Journal*.

Uçan, O. ve Yardım, Ö. (2009). “Döviz Kurunun Bir Belirleyicisi Olarak Kısa Vadeli Sermaye Akımları: Türkiye Örneği”, 2. *Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı'nda Sunulan Bildiriler Kitabı*, C: 1, İzmir, ss. 131-144.

Unay, C. (1996). *Makro Ekonomi*, Ekin Kitabevi, İstanbul.

Ünsal, E. (2009). *Makro İktisat*, İmaj Yayıncılık, Ankara.

World Bank, <https://data.worldbank.org/>, (02.02.2018).

Yıldırım, J. ve Sezgin, S. (2003). “Military expenditure and employment in Turkey”, *Defence and Peace Economics*, C: 14, No: 2, ss. 129-139.

Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2003). *Makro Ekonomi*, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Eskişehir.

Yüzbaşıoğlu, N. (2010). Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam Üzerindeki Etkileri, *Türkiye Kamu-Sen Arge Merkezi Yayınları*, Ankara.

EKLER

Ek 1- Türkiye'nin Silahlı Kuvvetler Personel Sayısı Toplamı ve İşgücüne Oranı

YILLAR	SİLAHLI KUVVETLER PERSONEL SAYISI TOPLAMI	SİLAHLI KUVVETLER PERSONEL SAYISININ TOPLAM İŞGÜCÜNE ORANI (%)
1990	769000	3,909005
1991	804000	4,011703
1992	704000	3,488862
1993	686000	3,566531
1994	811000	3,926097
1995	690000	3,294429
1996	707200	3,327684
1997	821200	3,870634
1998	821200	3,7731
1999	841200	3,788678
2000	827700	3,865154
2001	665100	3,055404
2002	664800	3,011981
2003	664800	3,034421
2004	616000	2,816154
2005	617000	2,76468
2006	612000	2,751648
2007	612000	2,704139
2008	613000	2,623131

2009	612800	2,530839
2010	612800	2,429984
2011	612800	2,332197
2012	612800	2,290323
2013	612800	2,204544
2014	612800	2,140335
2015	512000	1,723325
2016	512000	1,665065

Kaynak: World Bank, <https://data.worldbank.org/>, (02.02.2018).

Ek 2: Veri Seti

YILLAR	İSTİHDAM ORANI	SAVUNMA HARCAMALARI / GSYİH	KİŞİ BAŞINA GSYİH	İHRACAT / GSYİH	YATIRIM / GSYİH
1988	54,82	2,932107	8993,298	18,65397	25,1426
1989	54,96	3,148811	8859,628	16,20292	23,47259
1990	52,08	3,527704	9513,742	13,3651	24,54927
1991	52,33	3,754383	9421,72	13,84113	22,71204
1992	51,24	3,870609	9734,92	14,39224	23,36227
1993	47,5	3,921403	10312,39	13,6738	26,61561
1994	49,97	4,05136	9675,507	21,36213	21,32053
1995	50	3,901652	10273,18	19,89161	25,47356
1996	50,17	4,1397	10857,39	21,54266	24,55131
1997	48,97	4,103672	11496,47	24,58172	25,11079
1998	49,17	3,184501	11578,28	20,56834	23,85661
1999	48,67	3,889017	11013,87	18,57786	21,34168
2000	46,7	3,661095	11568,24	19,44877	23,80016
2001	45,65	3,603457	10717,28	26,57792	18,13547
2002	44,44	3,795927	11239,81	24,46069	21,24316
2003	43,24	3,296047	11700,83	22,24313	22,47351
2004	41,29	2,697984	12652,76	22,75048	25,20531
2005	41,49	2,409371	13610,85	21,01778	27,03355
2006	41,55	2,418669	14396,21	21,65042	29,56524
2007	41,5	2,266971	14939,24	21,22022	28,71373
2008	41,71	2,240845	14885,27	22,82626	28,9359
2009	41,16	2,536591	14006,21	22,57367	23,01844
2010	43	2,324126	14987,46	20,44881	26,97276
2011	44,97	2,078543	16407,52	22,26241	31,26869
2012	45,36	2,05476	16925,87	23,66737	28,30415
2013	45,9	1,963253	18068,11	22,27226	29,77321
2014	45,5	1,902458	18694,95	23,76433	29,03338
2015	46	1,847056	19518,29	23,34593	28,36202
2016	46,33	1,714214	19825,4	21,96508	28,22664

Kaynak: World Bank, <https://data.worldbank.org/>, (02.02.2018).

